

Onontkoombare nivellering?

De afgelopen jaren maakt Nederland zich druk over de inkomensnivellering. Voortdurend verschijnen er publikaties over dit onderwerp. Soms lijkt het erop dat werkgevers en werknemers in staat zijn elkaar voortdurend te bevechten. En dan te bedenken dat de inkomensverdeling zich tot nu toe vrij autonoom ontwikkelt. Immers, ondanks allerlei nivellerende maatregelen wijzen de — overigens sterk overjarige — inkomensstatistieken erop dat er sinds de tweede wereldoorlog slechts een geringe nivellering optrad.

Buiten de inkomens treedt veel meer de nivellering of vervlakking op. Een cultuurpessimist zou zelfs kunnen beweren dat de maatschappij aan de nivellering te gronde gaat. Waaruit blijkt die nivellering? Ik zal enkele voorbeelden noemen.

In de ruimtelijke ordening proberen de diverse regio's elkaar voortdurend na te bootsen. Vroeger onderscheidden de Groninger huizen zich door hun fel rode bakstenen van de bleekgekleurde woningen in Midden-Nederland. Nu is alles grauw en groot. Flats schieten overal de grond uit. Alle regio's gaan op elkaar lijken. En daar waar het natuurlijke landschap nog voor een afwijkende noot zorgt, zullen bulldozers en opspuiters daar spoedig een eind aan maken.

Iedere regio doet dat niet terzelfder tijd. Er treden veranderingen op. Zo is het Eemsmondegebied druk bezit Rijnmond na te bootsen. In Delfzijl stinkt het soms al bijna zo erg als in Hoogvliet. Ooster- en Noorderlingen uiten zich lyrisch over de westerse vier- en zesbaanswegen. Daarentegen begint men in de Randstad andere geluiden te vernemen. Rijnmond wordt straks bestuurd door een college dat wars is van industrie en groei. IJmond is weliswaar nog niet zover, maar dergelijke meningen worden ook daar verkondigd. Straks streeft het Westen naar de noordelijke ruimtelijke ordening en het Noorden naar de westelijke. De uitkomst is duidelijk: nivellering. Of je straks in Purmerend, Spijkensisse, Heerlen of Uithuizen woont, het is allemaal één pot nat. Daar kan geen *Oriënteringsnota* iets tegen doen.

Er ontstaat straks één Nederlandse massacultuur. Afgezien van enkele notoire doorzetters die zich nu nog in een EO verenigen, zullen alle Nederlanders gelijk gekleed of zelfs ontkleed lopen. Stijlgroep Groningen wordt Stijlgroep Spijkerpak en KLM vindt haar grootste afzet in een House of England. De patatcultuur dringt zelfs door tot Hilton. Enkele gebieden die nu nog specifieke cultuuruitingen hebben, zullen verdwijnen. Shakespeare wordt in Diever verdrongen door Hugo Claus. Artis krijgt ook een Efteling

en het concertgebouw zal voortaan zijn poorten voor DJ's openen.

Toegegeven, het bovenstaande is een wat overdreven voorstelling van zaken, maar een tendens tot vervlakking is onmiskenbaar. Vgl. bijv. de soms krachtige pogingen van de omroepverenigingen zoveel mogelijk mensen te bereiken. De doorsnee mens houdt van sport en spel. Degene die na het weekend van zijn radio wil genieten, zal zich dan ook goeddeels tevreden moeten stellen met sportverslagen. De jeugd die op Hilversum 3 popmuziek wil beluisteren, wordt lastig gevallen met platentrottelende DJ's, die hun mond niet kunnen houden, of met oervervelende telefoonspelletjes.

De omroepverenigingen brengen ons op het terrein der communicatie. De dag- en weekbladen vervullen hierbij nog een belangrijke rol. Maar ook zij zijn druk aan het nivellieren. Ze zoeken allemaal de grootste gemene deler en worden daardoor een smakeloos massaproduct: geen communicatie meer, maar ontspanning, d.w.z. boeiende buitennissige verhalen en een eigen sportcultus. De bladen raken zodoende hun voorlichtende taak kwijt. Vervolgens raken zij aan de grond: zij verliezen hun specifieke trekken en de redacties zijn niet in staat op te boksen tegen de bladen die van meet af aan een massaproduct hebben geleverd.

Een goed voorbeeld hiervan is *De Tijd*. Vroeger las ik deze krant niet, omdat haar identiteit mij niet paste. Toen ik beroepshalve *De Tijd* ging lezen — haar redactie durfde het nog aan een goede en uitvoerige, maar geen lezerstrekkende, economische berichtgeving af te drukken — viel het mij op dat ze steeds meer op *de Volkskrant* en *Het Parool* ging lijken. Zij verloor haar identiteit, raakte haar trouwe lezers kwijt, maar kon natuurlijk niet opboksen tegen het grote voorbeeld in Amsterdam. Zo zal het meer bladen vergaan totdat ze alle identiek zijn. Ik ben benieuwd welke de volgende krant is die verdwijnt. En zo gaat de Nederlandse dagbladpers door de nivellering ten onder.

Er zijn meer voorbeelden te noemen van een nivellering die duidelijk in Nederland plaatsvindt. Prof. Dr. J. Pen sprak onlangs in *Het Parool* niet van nivellering, maar van vertrossing, waarmee hij een duidelijk waarde-oordeel uitsprak over een proces waartegen de Nederlanders veel te weinig in het geweer komen.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i>	
Onontkoombare nivellering?	709
Column	
Vakvereniging en werkplaats, door Prof. Dr. W. Albeda	711
<i>Prof. Dr. P. Drewe:</i>	
Oriënteringsnota ruimtelijke ordening; next steps	712
<i>Dr. P. M. van Nieuwenhuizen:</i>	
De zelfstandige ondernemers in de detailhandel; macro-economische gegevens over het verloop van de netto-winst	716
<i>Prof. Dr. Ir. J. F. van Riemsdijk:</i>	
Het landbouwbeleid zit in de modder (II); Commissie-Kriellaars sluit ogen voor problemen	718
Ingezonden	
Prijzen, liquiditeiten en de monetaristische visie, door Dr. M. M. G. Fase	721
Au courant	
Twijfel en onrust, door A. F. van Zweeden	724
Fisconomie	
Rente, inflatie en de fiscus, door Drs. J. Hartog en Ir. W. J. Keller	725
Europa-bladwijzer	
Literatuur over de Economische en Monetaire Unie, door Europa Instituut Leiden	729
Boekennieuws	
J. Th. J. van den Berg en H. A. A. Molleman: Crisis in de Nederlandse politiek, door Drs. L. Hoffman	731
Prof. Dr. F. J. de Jong: Developments of monetary theory in the Netherlands, door Dr. C. J. Rijns	732
Dr. A. E. van Niekerk (red.): Sociologie en sociale verandering in Latijns-Amerika, door M. L. Vellinga	732
Mededelingen	733

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerkster: Mej. J. Koenen.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adreshandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, gevept, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f. 93,60 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f. 57,20 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijksodelen (zcepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptkaart) op girorekening no. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f. 3,- (incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekening no. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar.
Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam, Lange Moven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

- Arbeidsmarktonderzoek*
- Balanced International Growth*
- Bedrijfs-Economisch Onderzoek*
- Economisch-Technisch Onderzoek*
- Vestigingspatronen*
- Macro-Economisch Onderzoek*
- Projectstudies Ontwikkelingslanden*
- Regionaal Onderzoek*
- Statistisch-Mathematisch Onderzoek*
- Transport-Economisch Onderzoek*

Behoeft uw staf uitbreiding?

Verzuimt dan niet ESB voor uw oproep in te schakelen.

ESB biedt u een grote trefzekerheid, óók bij aspirant-leidinggevende functionarissen in de commerciële, administratieve of aanverwante sectoren.

Adv.-afd ESB
Postbus 42
SCHIEDAM

Vakvereniging en werkplaats

In de discussie over „industriële democratie”, een term waarachter zich zowel medezeggenschap als „arbeiderszelfbestuur” zouden kunnen verschuilen, speelt het werkoverleg een bijzondere rol. Werkoverleg ligt het dichtst bij de betrokkenen. Het heeft betrekking op het eigen werk en zal de mensen dus het meest aanspreken. Bovendien, het werkoverleg is veel minder belast door ideologische discussies, dan medezeggenschap of zelfbestuur, waarbij per definitie de structuur van de onderneming en daarmee ons gehele produktiestelsel aan de orde komt. Mede daarom merkte Lammers reeds in 1965 op 1) dat werkoverleg „het enfant chéri” is van de progressieve ondernemer.

Maar hoe staat het met de vakvereniging? Het gevaar is niet denkbeeldig, dat het enthousiasme van de werkgever het wantrouwen van de vakvereniging oproept. Gaat het hier niet om inspraak in de details van het produktieproces, waarbij de onderneming als geheel buiten schot blijft? Heeft het veel zin, de zaak op het laagste niveau aan te pakken, terwijl de echt belangrijke beslissingen ergens aan de top bedisseld worden? Toch heb ik de indruk, dat er meer en meer van een kentering gesproken kan worden in de houding van de vakbeweging. Dit heeft te maken met de gehele ontwikkeling van de arbeidsverhoudingen in West-Europa.

In alle westelijke landen is een duidelijke trend zichtbaar: de vakverenigingen pogen hun optreden dicht bij de werknemers te brengen. Zowel de ideologie als de economie dringen in die richting. De ideologie wil invloed van de „basis”, de economie gaf, via de inflatie, maar ook via de kwetsbaarheid van de moderne produktie-organisatie, macht aan dezelfde basis. De zucht tot zelfbehoud,

maar ook een groeiende overtuiging van de noodzaak van zulk optreden op zichzelf, dwingen de vakverenigingen in de richting van de werkplaats (de shop floor).

De Italiaanse vakbeweging heeft na de „hete herfst” van 1969 in de collectieve onderhandelingen uitdrukkelijk eisen gesteld, die betrekking hebben op de organisatie van het werk. De uitbanning van de lopende band werd het symbool voor een streven naar meer menswaardige arbeidsverhoudingen. Alle „vreemdende” elementen in de arbeidsorganisatie worden aangevat: werkomgeving, werktempo, werkinhoud, en werkclassificatie worden in de onderhandelingen aan de orde gesteld. Zowel het invoeren van werkstructurering als het afschaffen van prestatiebeloning gingen een rol spelen in de onderhandelingen. In het akkoord, gesloten met FIAT in 1972 en laatstelijk in dit voorjaar, werden zulke eisen erkend en gedeeltelijk gerealiseerd.

Bekend is het al oudere project in Noorwegen, waar vakverenigingen en werkgevers samenwerken bij het realiseren van wat men in de Angelsaksische wereld „shop floor democracy” noemt.

Het recente rapport van het NKV *Vakbeweging en Personeelsbeleid* stelt dezelfde zaken aan de orde. „De laatste jaren”, zegt het rapport, „zijn er verschillende experimenten met werkoverleg, werkstructurering en zogenaamde organisatie-ontwikkeling-van-onderaf gehouden. In de nabije toekomst moet met behulp van de experimenteerresultaten én een inventarisering van de praktijk in „normale” situaties, bepaald worden, hoe werkstructurering en werkoverleg eruit moeten zien en langs welke weg dat te bereiken is”. Het NKV-rapport wijst in dit verband op het feit, dat

de Wet op de Ondernemingsraden aan de ondernemingsraden de taak oplegt het werkoverleg te bevorderen (art. 28, 2e lid): „zodat de in de onderneming werkzame personen zoveel mogelijk worden betrokken bij de regeling van de arbeid in het onderdeel van de onderneming waarin zij werkzaam zijn”.

Het NKV-rapport noemt in dit verband niet het bedrijvenwerk expliciet, waaraan het later wel de taak toekent van het verwezenlijken van de communicatie tussen de ondernemingsraad en de vakbondsleden. In Groot Brittannië speelt de shop steward een belangrijke rol bij het initiëren en functioneren van werkoverleg, van werkstructurering enz. 2). Niet iedereen is even enthousiast over het optreden van de shop steward, maar juist op dit punt valt de evaluatie mee. Er ligt hier een interessant terrein voor samenwerking tussen bedrijfsleiding en vakvereniging. Een vakvereniging, die relevant wil zijn voor haar leden, kan dit terrein niet laten liggen.

Maar de bovengenoemde gevaren dan? Het zal aan de vakverenigingen zelf liggen, als die gevaren reëel blijken te zijn. Een geïsoleerde aanpak van het werkoverleg en de gehele „quality of working life” (zoals men dat zo mooi zegt in de Angelsaksische wereld) heeft inderdaad gevaren. Maar zolang de vakvereniging het geheel in de gaten houdt, maak ik mij daarover geen zorgen.

1) Prof. Dr. C. J. Lammers e.a., *Medezeggenschap en overleg in het bedrijf*, Utrecht, 1965.
2) J. F. B. Goodman en T. G. Whittingham, *Shop Stewards*, Panbooks, 1973.

Oriënteringsnota ruimtelijke ordening

Next steps

PROF. DR. P. DREWE *

In tegenstelling tot menig criticus van deze nota, ben ik bereid, de oriënteringsnota als dat te beschouwen wat zij pretendeert te zijn: „... een algemene inleiding, die het kader biedt voor de volgende deelnota's”, een oriëntering dus, maar géén voltooide Derde Nota. Misschien houden sommige „professionele” critici er nog steeds een iets te eenvoudig beeld van het planningsproces op na: het beeld van een lineair proces met als resultaat, een eindplan. Misschien is ook het beeld, dat sommigen van het besluitvormingsproces hebben, iets te academisch getint. Het eerste deel van de Derde Nota bevat immers „beleidsvoornemens van de regering”, waarin duidelijk wordt gesteld, dat men niet zozeer met zuiver technische maar met politieke zaken bezig is. Dit hoeft nu niet te betekenen dat men deze voornemens als zuiver politieke intentieverklaringen — dus als „irrationeel”, omdat zij „niet-wetenschappelijk” zijn — zou moeten afdoen. Aan de hand van een concreet voorbeeld, te weten het spreidingsbeleid, kan worden aangetoond, dat het wel degelijk mogelijk en zinvol is, beleidsvoornemens in onderzoekbare vraagstellingen te vertalen. Het gaat uiteindelijk om de efficiëntie van het beleid en dan is toegepast onderzoek meer dan een mooie wetenschappelijke oefening. Hieronder volgt nu een beknopte analyse, vergezeld van enkele schetsmatige suggesties in de geest van een, naar ik hoop, „constructieve ontevredenheid”.

De bevolkings spreiding na acht jaar Tweede Nota

„De spreiding van de bevolking over de landsdelen is niet in overeenstemming met de beleidsdoelstellingen; met name de bevolkingsgroei in het Noorden is ver achtergebleven bij de taakstelling¹⁾. De cijfers liegen er niet om, althans wat het Noorden (en het Zuidwesten) betreft (tabel 1.). Hun aandelen in de Nederlandse bevolking zijn tussen 1965 en 1973 constant gebleven, terwijl zich de aandelen van de overige landsdelen wél in de gewenste richting hebben ontwikkeld (al doet het formuleren van één kwantitatief doel voor West en Zuid, gezien de uiteenlopende ontwikkelings-tendenties van beide delen, nogal vreemd aan).

De ontwikkeling van het noordelijk landsdeel in de afgelopen acht jaar komt nauwelijks als een verrassing. Wij hebben ons al eerder de vraag gesteld, of de „intervention

rate”, d.w.z. de additionele netto-immigratie in het Noorden die nodig was om het oorspronkelijke streefcijfer te realiseren, wel als haalbare kaart kon worden beschouwd. Volgens onze toenmalige berekening bedroeg deze interventie alleen voor de periode 1965-1970 haast 60.000 personen. Gezien de regionale verdeling van de niet-agrarische werkgelegenheid in 1965, bleek er slechts zo'n 3% van de „intervention rate” haalbaar. De additionele netto-emigratie vanuit de rest van Nederland bleek zelfs in het geheel onhaalbaar 2).

Het spreidingsbeleid, zoals dat rond 1965 werd uitgestippeld, lijkt de volgende „boekhoudkundige” redeneertrant in te houden: het „teveel” aan bevolkingsgroei in de westelijke provincies dient te worden „overgebracht” naar het dunbevolkte Noorden, waardoor, gelijktijdig, de problemen van beide landsdelen opgelost kunnen worden. Van het spreidings-/stimuleringsbeleid verwachten de bewindslieden heden vooral voor de toekomst van de noordelijke provincies een aantal baten: het tegengaan van te grote regionale werkloosheid, het voorkomen van migratie en pendel over te lange afstanden, het terugbrengen van de kwetsbaarheid van de economische structuur (tegelijktijdig meer beroepskeuzemogelijkheden), een verbetering (verrijking) van het niveau der specifiek stedelijke voorzieningen (van de milieudifferentiatie): Voor concentratiegebieden zoals het Westen hoopt men door middel van een spreidings-/inrichtingsbeleid congestieverschijnselen (in de ruime zin) tegen te gaan en arbeidsmarktafhankelijke inflatoire impulsen te

Tabel 1. Bevolking per landsdeel als % van de Nederlandse bevolking in 1965, 1973 en 2000 a)

	1965	1973	2000 b)	Model I (trend)	Model II (0%)	Model III (4.000)	Model IV (1%)
Noord	10,9	10,9	15,0	11,0	11,3	12,3	13,4
Oost	18,4	19,1	23,8	20,8	20,6	20,4	20,0
West	47,0	45,9	57,5	42,1	41,9	41,4	40,9
Zuidwest	2,4	2,4	3,8	2,6	2,6	2,6	2,6
Zuid	21,2	21,7		23,5	23,5	23,3	23,1
Nederland	100,0 (12,2) c)	100,0 (13,4)	100,0 (20,0)	100,0 (16,2)	100,0 (16,2)	100,0 (16,2)	100,0 (16,2)

a) Voor 1965, 1973 en 2000 b) geldt: Nederland — incl. Zuidelijke IJsselmeerpolders en Centraal Bevolkingsregister (voor 1965 en 1973 zie Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, blz. 8). Voor de modellen I-IV geldt: Oost — incl. Oostelijk Flevoland (zie Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, blz. 44).

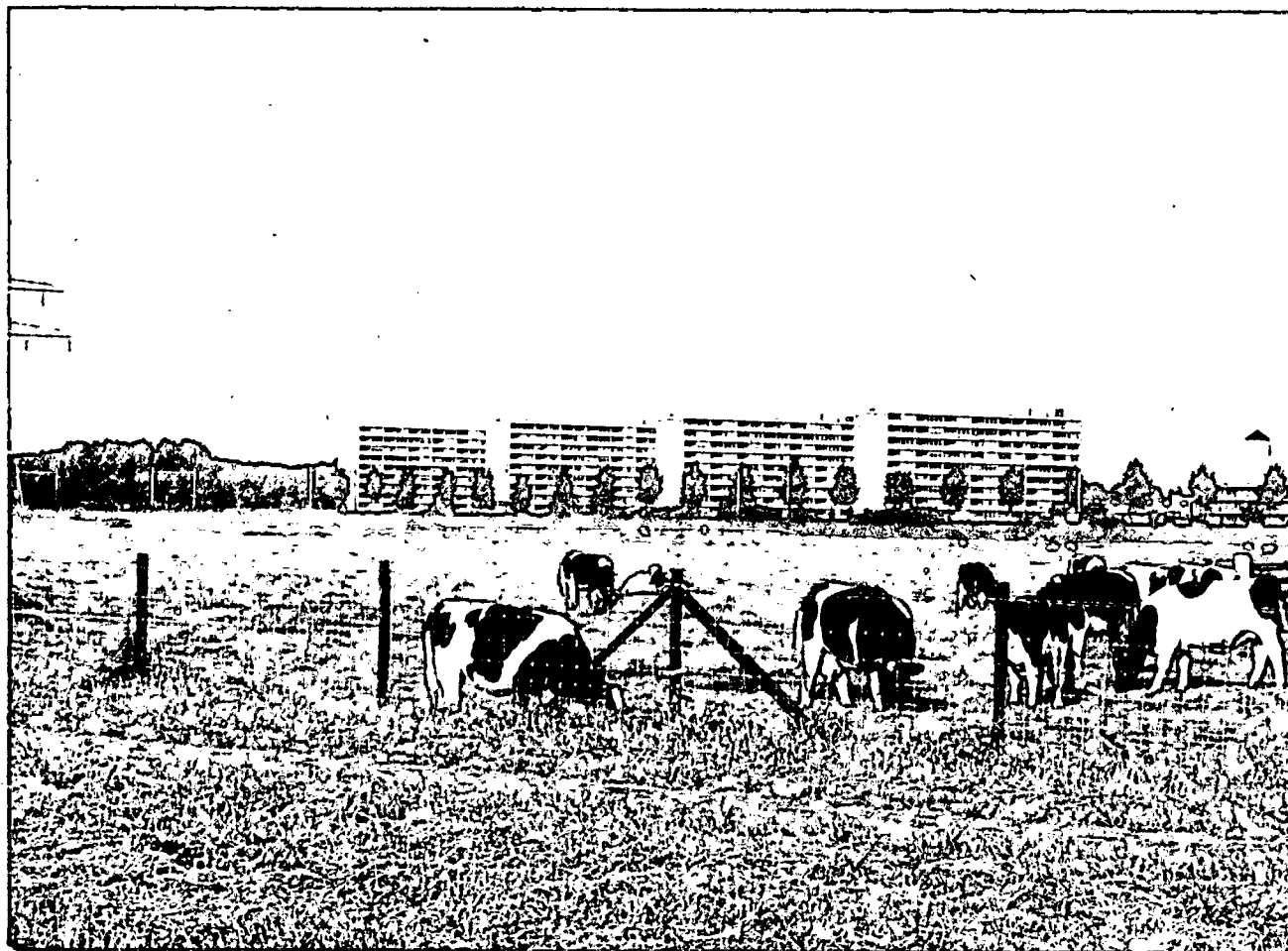
b) Doelstellingen volgens Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1966, blz. 42.

c) Tussen haakjes de Nederlandse bevolking in miljoenen; voor 2000 wordt, zoals in de Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, uitgegaan van alternatief A der nationale prognose.

* De schrijver is hoogleraar aan de Technische Hogeschool te Delft.

1) Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, eerste deel van de derde nota over de ruimtelijke ordening, Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage, 1974, blz. 20.

2) Maximaal bleek er ruim 5%, minimaal ongeveer 1% voor het Noorden haalbaar. Voor details zie P. Drewe, Steps toward action-oriented migration research, *The Regional Science Association Papers*, 26, 1971, blz. 145-164.

vermijden. Tevens wil men te grote regionale inkomensverschillen tegengaan. Voor het eerst signaleert een beleidsnota ook *lasten* van (argumenten *tegen*) een spreidingsbeleid, te weten een in Europees kader vrij hoge bevolkingsdichtheid van het Noorden, vrees voor reeds binnen afzienbare tijd verwachte nadelen van een versterkte bevolkingsgroei in dit landsdeel, het aandacht onttrekken aan de nijpende kwalitatieve tekorten en sociale vraagstukken in de grote steden van het Westen (stadskernen en oude wijken), negatieve gevolgen voor de milieudifferentiatie (landschappelijke en „stedebouwkundige” nivellering) op nationaal niveau.

Spreidingsbeleid als procesplanning

Als wij de verschillende uitspraken die in de oriënteringsnota over bevolkingsverspreiding worden gedaan op een rijtje zetten, dan verkrijgen wij geen scherp beeld van het te voeren beleid. De oriënteringsnota bevat slechts een verkorte evaluatie van het planologisch beleid van de Tweede Nota. Met betrekking tot de bevolkingsverspreiding wordt geconcludeerd dat het falen van het beleid moet worden toegeschreven aan een weinig efficiënt instrumentarium, maar niet aan een wijziging in de doelstellingen. Hieruit volgt, dat bij handhaving van de doelstellingen een verbetering van de beleidsinstrumenten urgent is 2). En toch heet het verderop: „Doelstellingen en taakstellingen van dit beleid moeten aan de nieuwste tendenties en inzichten worden aangepast” 3).

De regering, zo wordt vermeld, is er wel van overtuigd, dat het spreidingsbeleid dient te worden voortgezet. Vandaar dat in een poging tot kwantificering (tabel 1) liefst drie taakstellende ramingen worden opgesteld, die nogal afwijken van de trend (een falende spreiding ten gunste van het

Noorden oftewel „model I”). In de drie taakstellende modellen staat de migratie centraal: een migratiesaldo van nul („model II”), een vestigingsoverschot van ruim 4.000 personen per jaar („model III”), een relatief vestigingsoverschot van 1% per jaar („model IV”).

Een definitieve keuze uit de vier modellen is, aangezien er nog onderzoek wordt uitgevoerd, thans niet mogelijk, en toch ... „model IV” levert een bevolkingsdichtheid op (263 inwoners per km² land in 2000), die gunstig afsteekt vergeleken bij de „omstandigheden” in het Oosten nu (261 in 1973). „Daar deze omstandigheden over het algemeen als meer bevredigend worden ervaren is er aanleiding om vooralsnog voor het spreidingsbeleid een aanknopingspunt te zoeken in model IV”, aldus de oriënteringsnota. Bovengenoemde „proeven” geven blijk van een weinig systematische aanpak. „De elementen in het planningsproces zijn de beschrijving van het systeem, de formulering van doelstellingen, de opstelling en toetsing van alternatieve ruimtelijke oplossingen en het ontwerpen van uitvoeringsmaatregelen” 4).

Voor een ietwat ludiekere presentatie van deze elementen zie schema 1 5). Zelfs al zijn de ruimtelijke plannings technieken „... nog volop in ontwikkeling en derhalve verre van volmaakt ...”, de elementen van een spreidingsbeleid kunnen thans beter worden uitgewerkt. Sinds 1965 is niet alleen in de ontwikkeling van plannings technieken enige vooruitgang geboekt, maar is tevens het besef gegroeid van

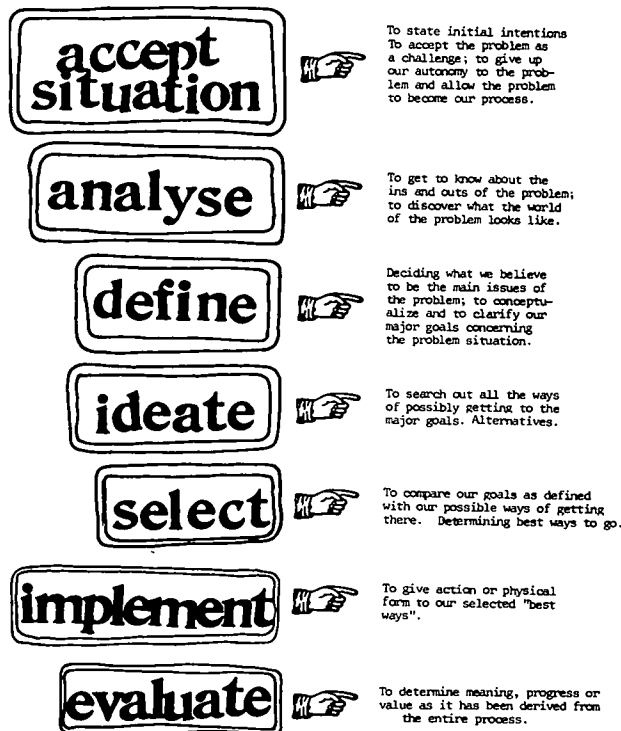
3) Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, blz. 42.

4) Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, blz. 23.

5) D. Koberg en J. Bagnall, *The universal traveller, a companion for those on problem-solving journeys and a softsystems guidebook to the process of design*, Los Altos, California, 1973, blz. 17, gebaseerd op J. H. McPherson, *The people, the problems and the problem solving methods*, Pendell.

Schema 1. De elementen in het planningsproces

The normal, logical sequence of events included in the design process is:

de noodzaak van een meer methodische werkwijze in het ruimtelijke beleid ten einde het planningsproces „... systematisch, rationeel en controleerbaar te doen verlopen”. De suggestie, om het planningsproces met betrekking tot de bevolkingsverspreiding opnieuw te laten starten oftewel te heropenen en hierover in een van de volgende deelnota's te rapporteren, dringt zich naar onze mening op. Daarmee zou ook, heel concreet, een voorbeeld van procesplanning kunnen worden gegeven. Men die het in de nota bepleite idee van procesplanning slechts als een rationaliseren van het onvermogen, een Derde Nota in één keer op te stellen, willen zien, zouden op deze manier kunnen worden „ontwapt”.

Onderzoekbare vraagstellingen

Om te voorkomen dat belangrijke ruimtelijke alternatieven vroegtijdig „uit de boot vallen”, zal er bij de *formulering van doelstellingen* zorgvuldig te werk moeten worden gegaan 6). Dat de regering er reeds van overtuigd is, „... dat het spreidingsbeleid moet worden voortgezet ...”, zou in die zin opgevat kunnen worden dat het van groot belang is, de voorwaarden voor een succesvolle spreiding te onderzoeken. Niet geoorloofd lijkt daarentegen de conclusie, dat beleidsgericht onderzoek naar alternatieve ruimtelijke oplossingen eigenlijk overbodig is. De oriënteringsnota bevat nog meer uitspraken waarin een tendentie te bespeuren valt, alternatieven te beperken. Waarom het spreidingsbeleid „... wellicht nog meer dan vroeger een op het noorden gericht beleid moet zijn ...” en waarom „... de motivering voor dit beleid moet worden gezocht in een afweging van argumenten die op het noorden zelf betrekking hebben” kan in elk geval niet rechtstreeks uit de (algemene) hoofddoelstellingen worden afgeleid. Hier is immers sprake van een „betere spreiding van bevolking, werkgelegenheid en welzijnsvoorzieningen over het land”.

Analyses van de interregionale bevolkingsgroei en -verdeling (exclusief buitenlandse migratie) tonen aan, dat het hier

om een zgn. „zero sum”-probleem gaat: als het Noorden een „winnaar” moet worden, dan moeten (sommige) andere landsdelen noodzakelijk „verliezen” 7). Ook de „... vermindering van ongelijkheid en achterstand, voor zover deze met de ruimtelijke structuur samenhangen” houdt een onderlinge afweging van mogelijke „ruimtelijke ordeningen” van *alle landsdelen* in. De oriënteringsnota leek al aardig op weg met het doorbreken van de isolatie van het spreidingsbeleid door het beleid voor het noordelijk landsdeel sterker te koppelen aan een inrichtingsbeleid voor concentratiegebieden in de rest van Nederland. Daardoor wordt niet alleen de ontwikkeling van het Westen doorgaans „positiever” benaderd, maar beginnen tevens grote delen van het Oosten en Zuiden minder op „witte plekkjes” op de kaart van de ruimtelijke ordening te lijken. Het is dan ook voorbarig, om de discussie over alternatieve ruimtelijke oplossingen meteen op de modellen I-IV toe te spitsen.

Voor de *opstelling van alternatieve ruimtelijke oplossingen* lijkt bijv. de „zachte” methode van de alternatieve toekomst („alternative futures”) — niet te verwarren met futuristische benaderingen — aanknopingspunten te bieden 8). Toegepast op de Nederlandse verhoudingen zouden voor elk concentratiegebied de voornaamste toekomstige verstedelijkingsalternatieven kunnen worden uitgestippeld: bijv. in termen van stadsvernieuwing, ongebreidelde suburbanisatie, gebundelde deconcentratie, „satelliet-achtige” groei, bevolkingsverspreiding over landsdelen. Door deze sterker „gedecentraliseerde” aanpak komen de regionale ontwikkelingsmoeilijkheden én -mogelijkheden waarschijnlijk beter tot hun recht dan bij het meer „gecentraliseerde” opleggen van ontwikkelingsvisies, ook al blijft een regulerende, afstemmende functie van het ruimtelijk beleid op landelijk niveau een vereiste. Een eerste, geenszins „volmaakte” proeve van een meer gedecentraliseerde aanpak werd bijv. in 1972 voor het gebied Kampen-Zwolle opgesteld: uit eigen belang van de „regio” en uit protest tegen een nogal ingrijpende wijziging van het landelijk beleid voor de „regio” 9). Nader onderzoek verdient in dit verband ook bijv. „halfweg-ontwikkelingen” in gebieden zoals Lelystad en Zwolle, die wederom „als stepping stone naar het noorden” kunnen dienen 10).

Het selectief ontwerpen van dit soort ruimtelijke toekomstbeelden zal vergezeld moeten gaan van een toetsing en bovendien van het ontwerpen van uitvoeringsmaatregelen 11). Ziedaar twee onderzoeksvelden. Voor „toetsing” dient men te lezen „*evaluatie van (keuze uit) alternatieve ruimtelijke oplossingen*”. Daarbij kan de recente discussie rond evaluatietechnieken hulp bieden 12). Waarschijnlijk verdient het ontwerpen van nieuwe (variaties en combinaties van bestaande) technieken, passend bij de vraagstelling, voorkeur boven een klakkeloze toepassing van de meer conventionele evaluatietechnieken. De beoordeling van ruimtelijke al-

6) In dit verband zijn ook bepaalde ontwikkelingen in de moderne logica relevant. Zie bijv. N. Rescher, *Topics in philosophical logic*, Dordrecht, 1968, m.n. hoofdstuk XV, The logic of preference. Zie ook R. Gutch, *Planning, philosophy and logic*, *Journal of the Town Planning Institute*, 55, 1970, blz. 389-391.

7) Kiest men bijv. voor „maximale” spreiding ten gunste van het Noorden („model IV”), dan zullen Oost, West en Zuid vergeleken met de trend verliezen. Vergelijk tabel 1.

8) Zie bijv. A. Downs, *Alternative forms of future urban growth in the United States*, *Journal of the American Institute of Planners*, 36, 1970, blz. 3-11.

9) P. Drewe e.a., *Kampen en Zwolle na tien jaar stimulering*, Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam, juni 1972.

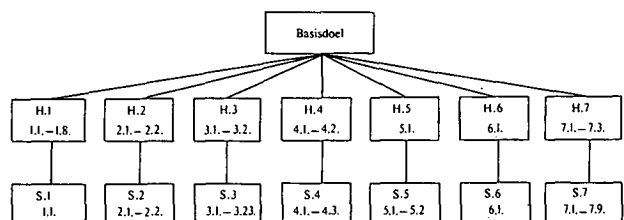
10) Zie *Handelingen eerste kamer*, zitting 1971-1972, 19e vergadering, 28 maart 1972, blz. 627. Tevens *Handelingen tweede kamer*, zitting 1971-1972, 14e vergadering, 28 oktober 1971, blz. 664.

11) Zoals bepleit door W. K. Tabb, *Alternative futures and distributional planning*, *Journal of the American Institute of Planners*, 38, 1972, blz. 25-32.

12) P. Drewe, *Methoden en technieken van het stedenbouwkundig planologisch onderzoek*, deel II, collegedictaat, cursus 1973-74, Afdeling Bouwkunde, Technische Hogeschool Delft, april 1974, hoofdstuk 6. Evaluatietechnieken — een kritische verkenning.

ternatieven zal o.a. betrekking moeten hebben op de eerder aangehaalde motieven voor én tegen bevolkings spreiding en daarmee niet alleen op economische, maar tevens op niet-economische kosten (lasten) en baten. Verder zullen er aanvullende beoordelingscriteria uit het doelstellingencomplex van de oriënteringsnota moeten worden gededuceerd. Het complex (zie schema 2) heeft de vorm van een hiërarchie van basisdoel, hoofd- en subdoelstellingen en laat — vooral wat de horizontale relaties of interacties betreft — nog aan specificatie te wensen over 13).

Schema 2. Basisdoel, hoofddoelstellingen (H), subdoelstellingen (S): oriënteringsnota ruimtelijke ordening

Het meetbaar maken van de verschillende kosten en baten zal nogal veel inspanning eisen. Neem bijv. het hanteren van de bevolkingsdichtheid *per landsdeel* als beoordelingscriterium. Hoe moet je bijv. een uitspraak interpreteren waarin wordt gesteld dat een dichtheid van 261 in het Oosten overeenkomt met „omstandigheden”, die „... over het algemeen als meer bevredigend worden ervaren ...”? De bevolkingsdichtheden van deelgebieden binnen een landsdeel lopen nogal sterk uiteen (zelfs en met name in de drie westelijke provincies). Het is tevens de vraag of de belevingswaarde van dichtheden op landsdeelniveau enig realiteitsgehalte bezit.

De perceptie van dichtheden door de bevolking heeft eerder een kleinschalig karakter 14), dit in tegenstelling tot de perceptie van professionele planners zoals de samenstellers van de oriënteringsnota. Bovendien kan er zelfs op het micro-niveau nauwelijks sprake zijn van een eenvoudig (deterministisch) verband tussen dichtheid en belevingswaarde 15). Als deze belevingswaarde slechts op micro-niveau zinvol kan worden gemeten, dan kunnen uit de op deze manier verkregen maatstaven niet zonder meer geldige conclusies voor hele landsdelen worden getrokken, evenmin als er uit een bevolkingsdichtheid per landsdeel zonder meer een geldige gevolgtrekking voor de beleving door gebruikers kan worden afgeleid 16).

Bij de toetsing van ruimtelijke alternatieven rijst verder de vraag hoe men denkt rekening te houden met de verdeling van zowel economische als niet-economische kosten en baten over verschillende socio-economische bevolkingsgroepen („distributional planning”). Dit wordt in de nota als een politiek probleem onderkend, maar ondanks de juiste constatering dat „... de notie van het 'gemene best' verzwakt”, is er toch nog sprake van een keuze „... tussen individuele belangen en *belangen* van de samenleving”. Onder „ontwikkelingen in de ruimtelijke planningstechnieken en in het ruimtelijke beleid” wordt het verdelingsaspect niet eens genoemd, waaruit wij mogen concluderen dat men óf nog ver verwijderd is van operationele benaderingen óf nog helemaal geen poging in deze richting heeft ondernomen.

De bijdrage van het onderzoek tot het *ontwerpen van uitvoeringsmaatregelen* kan het beste worden geïllustreerd uitgaande van eerder genoemde studie over de haalbaarheid van spreidingsdoelen in het kader van de Tweede Nota. De haalbaarheid werd toen in termen van (niet-agrarische) werkgelegenheid onderzocht, gebaseerd op een getoetste hypothese voor de interprovinciale migratie. Deze hypothese bevat geen eigenlijke instrumentvariabelen, zodat er naar een tweede hypothese moet worden gezocht, waarin de regionale verdeling van de werkgelegenheid wordt gerelateerd aan „politieke” variabelen. In de Kampen-Zwolle-studie

werd een getoetste werkgelegenheidshypothese gehanteerd, die bij wijze van benadering aan deze eis voldoet, zij het dat de „politieke” variabele er slechts in de vorm van een „dummy”-variabele (puntenwaardering) kon worden ingebracht. Algemeen geldt dat instrumenten zoals infrastructuurele maatregelen, financiële steun aan bedrijven, selectieve investeringsregeling, spreiding van rijksdiensten enz. onderzoeksbaar moeten en met enige moeite ook kunnen worden gemaakt.

Met het zgn. regionale werkgelegenheidsmodel van het Centraal Planbureau is er bijv. een eerste stap gezet 17), die vanzelfsprekend voor verbetering (aanvulling) vatbaar is. Zo houdt het hanteren van migratiesaldi in, dat ruimtelijke interacties tussen provincies (landsdelen) niet expliciet worden gemaakt. De analyse van interprovinciale migratiestromen (lieft gedisaggregeerd naar positie in de levenscyclus en naar sociale status) kan daarentegen het inzicht in de richting van het urbanisatieproces in Nederland doen vergroten en de consequenties van ingrepen beter helpen localiseren 18).

Of er in Nederland in de toekomst een efficiënt urbanisatiebeleid tot uitvoering zal kunnen worden gebracht, zal sterk afhangen van: de politieke steun die plannen zullen krijgen, het „uithoudingsvermogen” van politieke voorstanders, de gecoördineerde inzet van verschillende instrumenten 19), het behouden van een zeker „nationaal evenwicht” in de toedeling van regionale ontwikkelingskansen 20). Er bestaat dus weinig aanleiding om de betekenis van (verbeterde) onderzoekresultaten te overschatten. Maar zelfs als wij ruimtelijke-ordeningsproblemen tot de „gemene” problemen („wicked problems”) moeten rekenen 21), ontnemt ons dit geenszins het recht om een opvoering van de kwaliteit van het ruimtelijke planningsbeleid te eisen. Kleine stapjes vooruit zullen welkom zijn. Deelnota's lijken uitermate geschikt voor de verslaglegging van dit soort kleine stapjes.

Paul Drewe

13) Vergelijk P. H. L. Bovy, *Over doelstellingen in het vervoersplanningsproces en implicaties voor het vraagstuk van de ruimtelijke abstrakie*, working paper RAV/1/72.6 (concept), Instituut voor Stedebouwkundig Onderzoek, Technische Hogeschool Delft, oktober 1972. Schema 2. is gebaseerd op de *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening*, blz. 99-102.

14) Dit bemoeilijkt ook pogingen om de inspraak op gang te brengen zowel met betrekking tot de *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening* als met streek- en structuurplannen. Zie in dit verband Werkgroep 2000, *Geef ons de ruimte*, hoofdpunten uit de Oriënteringsnota ruimtelijke ordening, Katernen 2000/1974/4-5, Amersfoort.

15) Vergelijk o.a. W. Michelson, *Man and his urban environment*, Reading, Mass., 1970 en D. Stokols, A social-psychological model of human crowding phenomena, *Journal of the American Institute of Planners*, 38, 1972, blz. 72-83. De Nederlandse discussie over „bevolkingsdruk” of „overbevolking” dient ook in deze context te worden geplaatst (Staatscommissie Bevolkingsvraagstuk, *Bevolkingsvraagstuk*, interimrapport 1973, Leidschendam 1973, met name blz. 19-21 en 29-30).

16) In het eerste geval dreigt er een zgn. „fallacy of aggregation”, in het tweede geval een „fallacy of disaggregation”. Een toelichting hierop geeft P. Drewe, *Aggregation problems - the question of scale: micro-macro, urban-regional*, paper prepared for the PTRC Summer Annual Meeting — K. Urban and Regional Models — University of Warwick, Engeland, 10-12 juli 1974.

17) Centraal Planbureau, *Regionale ontwikkeling van de werkgelegenheid en het spreidingsbeleid, 1970-2000, toespits op het Noorden des Lands*, monografie no. 15, 's-Gravenhage, 1972.

18) Vergelijk P. Drewe en H. M. Rodgers, *Onderzoek naar vooruitberekeningsmodellen voor de interregionale migratie in Nederland*, Nederlands Economisch Instituut, Rotterdam, juli 1972.

19) De *Oriënteringsnota ruimtelijke ordening* werd door bewindslieden van 12 departementen ondertekend, hetgeen erop wijst dat het coördinatieprobleem zeker niet gering kan worden geacht.

20) Deze voorwaarden noemt J. Friedmann, The implementation of regional development policies: lessons of experience, *International Social Development Review*, no. 4, Regional socio-economic development, United Nations, New York, blz. 45-105.

21) H. W. J. Rittel en M. M. Webber, Dilemmas in general theory of planning, *Policy Sciences*, 4, 1973, blz. 155-169.

De zelfstandige ondernemers in de detailhandel

Macro-economische gegevens over het verloop van de netto-winst

DR. P. M. VAN NIEUWENHUYZEN*

De zelfstandige ondernemers in de detailhandel

In *ESB* van 25 juli 1973 werd door mij een beeld geschetst over het verloop van omzet, bruto-marge, loonkosten, overige kosten en het zgn. „overig inkomen” voor het midden- en kleinbedrijf als geheel in de detailhandel. Hieruit kon worden geconcludeerd dat de jaarlijkse procentuele stijging van het „overig inkomen per zelfstandige ondernemer” (hetgeen in grote lijnen vergelijkbaar is met de netto-winst) reeds een aantal jaren geringer was dan de stijging van het inkomen van de werknemer, i.c. de loonsom per werknemer.

In sterke mate was dit het geval voor het jaar 1972 en voor de prognose voor 1973. Deze uitspraak wordt geheel bevestigd door nieuwe gegevens (vermeld in tabel I), welke zijn ontleend aan een recente publikatie van het EIM I) en welke voor een belangrijk deel zijn gebaseerd op de laatstbekende gegevens van het CBS en het CPB. In het vorige artikel is een stijging van 9% van de netto-winst genoemd en een stijging van de loonsom per werknemer van 14,5%. De thans vermelde gegevens zijn 12% resp. 16,5%. Voor 1973 was geraamd 3% resp. 13%; de huidige raming komt uit op 1% resp. 15,5%. Nog ongunstiger is de vooruitberekening voor 1974. De uitkomsten luiden - 4% resp. 23% en uitgaande van een wat gunstiger schatting voor het prijs-element van de bruto-marge - 0,5% en 23%.

Bij laatstgenoemde cijfers past een enkele opmerking. De berekeningen zijn gebaseerd op de laatstbekende relevante gegevens van het CPB d.w.z. op die opgenomen in het *Centraal Economisch Plan 1974*, uitgekomen in april. Er zijn echter aanwijzingen dat de nationale economie zich gunstiger ontwikkelt dan enige tijd geleden werd verwacht. Het is derhalve zeer wel mogelijk dat macro-economische gegevens, die over enige tijd bekend zullen worden, gunstiger uitvallen. In dat geval zal een herberekening van de mutatie in het „overig inkomen” een wat minder groot verschil vertonen dan in tabel I is weergegeven.

Een tweede opmerking omtrent de zeer grote discrepantie in de procentuele mutatie van de beide genoemde grootheden heeft betrekking op de abnormaal hoge stijging van het prijselement (23%) in de loonkosten. Dit is te verklaren uit de verhoging van het minimumloon en — per 1 januari 1974 — van de invoering van de wettelijke minimum jeugd-lonen. Over de raming van de — grote — invloed daarvan voor het midden- en kleinbedrijf in de detailhandel is veel discussie geweest. Nadere berekeningen van het EIM — op grond van meer recent basismateriaal — bevestigen echter de eerder gemaakte ramingen.

De door het EIM uitgevoerde raming is gebaseerd op het — eveneens geschatte — aandeel van betaalde jeugdige krachten in het totale personeel. In de raming is verondersteld dat alle lonen welke beneden de nieuwe minima lagen tot die minima zullen worden opgetrokken en dat het aantal arbeidsplaatsen daardoor niet gewijzigd zal worden. In de praktijk zullen aanpassingen plaatshebben. De geschatte

Tabel I. Kerngegevens midden- en kleinbedrijf in de detailhandel, 1960 t/m 1971, 1972, 1973, 1974

Omschrijving	1960 t/m 1971	1972	1973	1974	1974 variant a)
	Gemiddelde jaarlijkse mutaties in % b)	Mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in % b)			
Omzet					
waarde	8,5	10	10	12	12,5
prijs	3,5	6	7,5	9,5	10
volume	5	3,5	2	2,5	2,5
Bruto-marge					
waarde	8,5	11,5	8,5	9,5	10,5
Arbeidsvolume					
zelfstandigen	-1,5	-2,5	-2,5	-2,5	-2,5
werknemers	3,5	2,5	1	1	1
totaal	0,5	0	-1	-1	-1
Loonkosten					
waarde	14	16,5	16,5	24	24
prijs c)	10	14	15,5	23	23
volume	3,5	2,5	1	1	1
Overige bedrijfskosten					
waarde	11	10,5	11,5	11	11
prijs d)	7	7,5	10	9	9,5
volume	3,5	3	1,5	1,5	1,5
Overig inkomen e)					
totaal	4,5	9	-1,5	-6	-3
per zelfstandige	6,5	12	1	-4	-0,5

Bron: Raming EIM.

a) Hierbij is ervan uitgegaan dat bij een volumestijging van 2,5% de prijs van de bruto-marge niet met 7% maar met 8% zal stijgen.

b) Afgerond op 0,5%.

c) In casu de loonsom per werknemer.

d) Verhoging indirecte belasting, met name de BTW, is als prijsmutatie beschouwd.

e) Dit is in grote lijnen vergelijkbaar met de (fiscale) netto-winst, waaronder begrepen zijn het ondernemersloon, het loon van medewerkende gezinsleden, rente over geïnvesteerd eigen vermogen en economisch resultaat.

prijsmutatie in de loonkosten van 23% moet derhalve m.i. ook als een maximum worden gezien. Wanneer aan beide opmerkingen nog wordt toegevoegd dat de onzekerheden in de ramingen onder de huidige omstandigheden groter zijn dan in vorige jaren het geval was, dan is het zeer wel denkbaar dat genoemde grote discrepantie in latere berekeningen minder groot zal zijn. Doch dit zou geen wezenlijke wijzigingen behoeven te betekenen in de hiernavolgende beschouwing.

De kern van deze beschouwing is dat het verloop van het gemiddeld inkomen van de zelfstandige ondernemers in 1973 en 1974, in veel sterkere mate nog dan in voorafgaande jaren, ongunstig afsteekt tegen dat van het inkomen van de werknemers in bedrijven. Tegen de achtergrond van de stijging van de kosten van levensonderhoud houdt de berekende procentuele mutatie een duidelijke vermindering, in beide jaren, van de gemiddelde netto-winst in.

Het wekt dan ook geen verwondering dat de vertegenwoordigers van de centrale organisaties van ondernemers in het midden- en kleinbedrijf bij tal van gelegenheden blijk hebben gegeven van hun ongerustheid en onbehagen over

* De auteur is directeur van het Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf.

1) EIM, *Het midden- en kleinbedrijf in 1972, 1973, 1974*.

de gang van zaken. Deze voormannen van de organisaties hebben zich de laatste tijd geroerd op een wijze die voordien nog niet was vertoond. Vooral de verwachte gevolgen van het invoeren van de minimum jeugdlonen deed de deur dicht.

Voor sommigen mag dit onbehagen misschien overdreven lijken. Het is immers nog altijd zo dat er, ook onder ongunstige omstandigheden van de nationale economie en bij geringe groei van de volume-omzetten, toch nog zelfstandige ondernemers zijn die het goed gaat of zelfs zeer goed. De sterke groei van de bedrijven van een aantal middenstanders tot middelgrote en ook wel tot grote bedrijven is een bekend verschijnsel. Insiders kennen hen bij naam en voor naam. Op de grote differentiatie binnen deze sector heb ik regelmatig gewezen. Maar men mag zich daar niet op verkijken wanneer het gaat om de zelfstandige winkeliers als totaliteit. Bij de vraag of zich inderdaad de laatste tijd zulke ongunstige ontwikkelingen voor de detailhandel hebben voorgedaan is het goed ook indrukken omtrent de detailhandelsvestigingen van de grote ondernemingen en van de verbruikscoöperaties weer te geven.

Niet alleen de zelfstandige ondernemers in de detailhandel ondervinden moeilijkheden

Ook bij de ondernemingen die men rekent tot de categorie van het grootwinkelbedrijf was het afgelopen jaar allerminst rooskleurig en hoort men evenmin geruststellende verwachtingen voor het lopende jaar. De vertraging in de groei van de consumptieve bestedingen en de voortgaande sterke stijging van loonkosten en andere kosten heeft ook grote ondernemingen, die bekend stonden om hun hoog tempo van expansie, moeilijkheden gebracht.

In mijn eerdergenoemd artikel heb ik erop gewezen dat de meeste grote detailhandelsondernemingen een sterke expansie hadden te zien gegeven, doch dat de mogelijkheden van verdere groei van de bestaande typen van vestigingen (naar omvang en aantal) bij verschillende grote ondernemingen beduidend kleiner is geworden. Enkele zeer grote dezer ondernemingen zijn de noodzaak van verdere vergroting van de totale omzet gaan zoeken in het stichten van zeer grote detailhandelsvestigingen, gelegen buiten de bestaande winkelagglomeraties, doorgaans aan de rand van de stad of zelfs daarbuiten, goed bereikbaar per auto en met ruime parkeergelegenheid.

Het tempo waarin deze ondernemingen zich het tot stand komen dezer vestigingen hadden gedacht is om verschillende redenen vertraagd. Tegen deze achtergrond wekt het geen verwondering dat uit het jaarverslag van Ahold blijkt dat de winst van dit (Albert Heijn)-concern in het afgelopen jaar teleurstellend was in vergelijking met de groei in voorafgaande jaren en met name een flinke daling vertoonde t.o.v. het voorafgaande jaar.

De winkels van De Gruyter — enkele jaren geleden overgenomen door de SHV — schijnen ook in het afgelopen jaar nog flink verliesgevend te zijn geweest. In de categorie der warenhuisconcerns heeft Vroom en Dreesmann al lange tijd een sterke expansie te zien gegeven. Ook daar zijn de resultaten in het afgelopen jaar geringer geweest en lag de winst aanzienlijk lager dan in 1972. Bij het Bijenkorf-concern was de situatie wat beter, doch was de winst in 1973 nauwelijks hoger dan die in het voorafgaande jaar.

De bedrijfsresultaten van deze grote concerns wijzen uit dat het niet alleen de zelfstandige winkeliers zijn geweest die een moeilijk jaar achter de rug hebben. Uit de eerdergenoemde publikatie van het EIM blijkt dan ook dat het aandeel van het grootwinkelbedrijf in de totale detailhandelsomzet de laatste jaren niet groter is geworden en het aandeel van de verbruikscoöperaties te verwaarlozen klein. Dit betekent uiteraard dat de zelfstandige winkeliers hun aandeel in de totale omzet zowel het vorig jaar als ook en-

Tabel 2. Verloop van de geldomzetten bij zelfstandige detailisten

Omschrijving	1971	1972	1973
	Mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %		
Voedingsmiddelen			
aardappelen, groente en fruit	10	10	8
kruideniers: bedieningszaken	5	4	5
zelfbedieningszaken	10	12	11
melk, melk- en zuivelproducten	12	9	5
Genotmiddelen			
alcoholhoudende en -vrije dranken	8	2	12
tabaksfabrikaten	4	8	5
Duurzame consumptiegoederen			
textiel, totaal	10	6	4
niet-gespecialiseerd	9	7	8
heren- en jongensconfectie	7	1	6
heren- en jongensconfectie	11	10	4
dames- en meisjesconfectie	10	5	0
kledingstoffen	2	-6	0
schoeisel	7	5	4
woningtextiel en meubelen	4	11	4
huishoudelijke artikelen	10	7	7
goud, zilver, juwelen en uurwerken	7	4	6
Overige branches			
boekhandel	13	14	9
kantoorboekhandel	11	8	12
drogistie	8	6	7
parfumerieën (speciaalzaken)	7	2	7
Prijsmutatie omzet detailhandel	7	6	7

Bron: EIM.

kele jaren daarvoor hebben weten te handhaven.

Naast het totale beeld dat aan de hand van bovenvermelde gegevens is geschetst volgt in tabel 2 een overzicht van het omzetverloop in de onderscheiden branches. Aan de voet van deze tabel zijn de mutaties van het prijsindexcijfer van de omzet in de detailhandel aangegeven. Uit de vergelijking van de procentuele stijging van dit indexcijfer met de indexcijfers van het verloop van de geldomzetten kan worden opgemaakt dat de volume-omzet in een aantal branches moet zijn gedaald. Er kan niet worden aangegeven in welke branches dit het geval is wegens het ontbreken van adequate prijsindexcijfers voor de onderscheiden branches.

1973 en 1974: moeilijke jaren

Het afgelopen jaar is een moeilijk jaar geweest, niet alleen voor de zelfstandige winkeliers, maar in het algemeen ook voor de grote detailhandelsondernemingen. Ook al zullen de vooruitzichten voor het lopende jaar minder somber zijn dan enige tijd geleden werd verwacht, dan nog zal ook dit jaar te boek staan als een jaar dat vele middenstanders voor grote en onoverkomelijke moeilijkheden heeft geplaatst. Een belangrijke factor is de uitzonderlijk grote stijging van de loonkosten, welke voor een belangrijk deel het gevolg is van het invoeren van de wettelijke minimum jeugdlonen aan het begin van dit jaar. Met name in de detailhandel veroorzaakt dit een forse extra stijging van de loonkosten.

Het ondernemersklimaat laat in ons land in verschillende opzichten te wensen over. Van de zijde van de ondernemers is daarop veelvuldig gewezen o.a. enkele malen door de directeur van de Jaarbeurs. Dit geldt evenzeer voor de zelfstandige winkeliers en voor de zelfstandige ondernemers in het algemeen. Het doet dan ook vreemd aan dat Peper een column in het nummer van 17 juli van dit blad als titel heeft meegegeven „De middenstand als troetelkind”. De middenstanders hebben in hun bedrijfsbeheer dagelijks te maken met de harde werkelijkheid en merken er niets van dat zij vertroeteld worden.

P. M. van Nieuwenhuyzen

Het landbouwbeleid zit in de modder (II)*

Commissie-Kriellaars sluit ogen voor problemen

PROF. DR. IR. J. F. VAN RIEMSDIJK

De commissie-Kriellaars is — onverwacht — geenszins pessimistisch aangaande het effect dat de door haar aangevochten heroriëntatie zou hebben op de omvang van de productie als geheel. Zij verwacht op korte termijn hoogstens „enige afremming”, op langere termijn „een versnelde produktiestijging”. Ten onrechte stelt zij dat de heroriëntatie het huidige moderniseringstempo zal versnellen en dus ook de produktiestijging. De door mij bepleite herstructurering, spaander vijf in haar betoog en derhalve niet in deze alinea te bespreken, heeft zij kennelijk niet doordacht. Ik blijf van mening dat de heroriëntatie weliswaar niet tot een gevaarlijke daling voert van het inheemse aanbod, maar wél de mate van zelfvoorziening wat lager zal maken dan de huidige. M.a.w. de nu nog stijgende trend zal omslaan in een zwak dalende. Natuurlijk, ik ben allesbehalve onfeilbaar. Maar, zelfs al zou de commissie gelijk hebben, wat is het bezwaar van een grotere productie die evenwichtig is afgestemd op de evenwichtsprijzen van een gesaneerde wereldmarkt?

De commissie meent met twee voorbeelden te bewijzen dat een DIT-stelsel de „ongansheidsproblemen” van een sociaal-economisch onverantwoord produktenpakket slechts „aan scherpte zal doen verliezen”, maar niet in staat is ze op te lossen. Onvermeld blijft wat zij onder „oplossen” verstaat.

Eerste voorbeeld: de concurrentieverhouding tussen boter en margarine. Mijn eerste vraag: moet de margarine soms van het toneel verdwijnen? Voorts: zo nee, overwoog de commissie of er zoiets in het verleden speelde van wat te omschrijven valt als een welhaast „irreversibele verlinking” van de vraagcurve naar boter, effect van te hoge boterprijzen die boterk klanten naar de margarine verdreven, klanten die daar nu in verbanning leven, meervoudig onverzadigd, sputtervrij en goedkoop tevreden? Eventueel irreversibele effecten van fouten laten zich per axioma niet herstellen en zeker niet met terugwerkende kracht, maar, is dat iets wat een DIT-stelsel moet worden aangewreven? Naar ik hoop is het bedoelde „verlinkingseffect” minder rigide. Welnu, in dat geval komt de concurrentieverhouding wel goed, namelijk in de sacrale positie, wellicht zelfs „botertje tot de boom”.

Tweede voorbeeld: DIT-systeem pousseert teelten die nu niet onder het „strak prijsbeleid” vallen. Commentaar: DIT-stelsel impliceert degelijke deugdzame inkomensbescherming gebaseerd op het totale teeltplan waartoe de landbouw gedwongen werd in de laatste driejarige periode van het door mij verworpen beleid. DIT noopt uiteraard tot teeltplanherziening, d.i. aanpassing aan de nieuwe prijsverhoudingen, ook bij gelijkblijvende vraag. Hoe kan men DIT verwijten tot verschuivingen te nopen naar een privaaten sociaal-economisch voordeliger evenwicht, dat het aldus overschotproblemen doet verdwijnen. Waarom verzwegen dat het huidige beleid bij gelijkblijvende vraag o.a. dwingt tot uitbreiding van het graslandareaal en vergroting van de melkveestapel, wijzigingen die tot de kwalijke „ongansheid” voeren in sociaal-economische zin?

Derde landen

Wat zullen derde landen blij zijn met het wrakhout dat de commissie hen toedent: „... ook in een landbouwbeleid waarin een zuiver (sic!) prijsbeleid wordt gevoerd (mogen) de aspecten van marktevenwicht en internationale arbeidsverdeling niet buiten beschouwing blijven”. Desalniettemin „... De twee doelstellingen ... bevredigende agrarische inkomens en marktevenwicht vormen de twee klippen waartussen dit beleid (= EG-beleid van nu) in de praktijk de juiste koers moet weten te vinden”. Zullen derde landen het niet met de EG-boeren eens zijn dat de Kriellaarsgroep hiermee op onverbeterlijke wijze — onbewust — verbeeldt wat hen zo verdrukt en verdriet? De genoemde koers impliceert immers dat zowel het bereiken van bevredigende inkomens als het verwezenlijken van markt-evenwicht slechts klippen zijn die, koste wat het kost moeten worden gemeden. Inderdaad een treffend beeld, maar toch waard om te worden herschetst. Het gaat niet om klippen die er gewoonweg al zijn, maar om een modderbank die het kortzichtige beleid al koersende doet ontstaan op een buiten het bestek gebleven plaats. Het huidige beleid is gedoemd te stranden op die nimmer droogvallende modderbank, op het sediment van een onredelijk laag inkomensniveau, een scheefgetrokken inkomensverdeling, de dumping van overschotten (dubbel prijsbedervend in het „echte” wereldwinkelwerk), alsmede de tot zinken gebrachte kansen op de voorstellen tot verlossing uit al deze ellende. Deze passage — bedenk ik — kan worden opgevat als misbruik van manke beeldspraak, als misleiding, want niet de mankheid tonend van het integrale commissie-betoog. Met name over de verhouding tot derde landen mag wat dit betreft geen misverstand rijzen. Derhalve toch nog iets meer commentaar.

De commissie zet goed overwogen veel zinnige termen niet slecht in zinsverband. Ik typeer, excerpterend: „Markten prijsbeleid moeten bijdragen tot internationaal markt-evenwicht; comparatieve-kostentheorema in gezichtskring houden; bij *verstoord* (cursivering v.R.) marktevenwicht productie in relatief duur producerende landen afremmen, c.q. uitbreiden; voor het terugdringen van productie-uitbreiding grond uit cultuur nemen; via internationale overeenkomsten prijsgolven wereldmarkt dempen; voorraadvorming op wereldschaal”. Zinnige termen, dat wel. Helaas niet geplaatst in de toekomstige tijd, want: „bij verstoord marktevenwicht”. Dáár toont de commissie dat het niet slechts haar beeldspraak is die mank gaat. Haar ogen zijn als tevoren. Zij wil de landbouwsector mondiaal gezien dwingen juist datgene te doen wat de individuele boer zo graag zou afleren: „achter-de-markt-aan-blijven-boeren”. Zij bepleit doorgaan met het zich op de grootst denkbare schaal laten verstrikken in het uiterst effectieve vangnet dat haar door het

* Deel I verscheen in *ESB* van 14 augustus jl. Volgende week zal het slot worden afgedrukt.

klassieke „Cob-web-theorema” toch wel niet onbekend zal zijn.

Maar, er is nog meer: de commissie heeft groot gelijk als zij zegt: „de internationale kostenverhoudingen (zijn volgtijdig gezien) geen star gegeven”. Zij haalt terecht FAO-gegevens aan over wijzigende concurrentieverhoudingen tussen riet- en bietsuiker. Maar alweer verwijlt zij in de voltooide tijd, waagt zij zich niet aan enig uitzicht op de toekomstige. Wat suggereert ze eigenlijk door over die concurrentie tussen biet en riet te schrijven: „... met name door de zich niet sterk uitbreidende rietopbrengsten per hectare is (deze verhouding) bezig zich ten gunste van de biet te wijzigen”. Hoe valt dit citaat te rijmen met haar zinnen over ontwikkelingshulp, o.a. „(zij) ziet in het huidige tijdsgewricht een duidelijke taak voor de ontwikkelde wereld om in het kader van het ontwikkelingsbeleid door middel van technische hulp de landbouwproductie in de derde wereld tot ontwikkeling te brengen”. Vergeet zij niet, wat biet en riet betreft, zich af te vragen waarom de rietsuiker een achterblijvende produktiviteitstrend toont? Heeft zij redenen om te veronderstellen dat dit een zaak is die eeuwig zal blijven? Verwacht zij derhalve reeds op dit punt niets van de even geciteerde technische hulp? Ze waagt het niet deze vragen zelfs maar aan te snijden. Zal ze toch nog verrast zijn als ook in dit verband de slogan klinkt: „*Waar komt dan die rotsooi vandaan?*”

Nog een laatste opmerking. Ik blijf erbij: de commissie heeft derde landen slechts wrakhout te bieden. Aan het aanbod van goed hout komt zij niet toe, ook niet voor de thuismarkt. Wat dit betreft had zij er goed aan gedaan Van der Meidens hoofdzaken over houtzaken ter harte te nemen 1). Stond diens hout-sein soms nog niet duidelijk genoeg op rood? Of, heeft de commissie bij punt drie wel gedacht aan het produktieverwant zijn van *alle* produkten van *landbouw* (= land-, tuin- en bosbouw te zamen) en toch het hout vergeten?

Structuurverbetering

De commissie blijve overigens geprezen voor het consequente van haar rapport. Zij heeft dan ook geen begrip voor, én evenmin van, mijn gedachtengang inzake structuurverbetering van de landbouw, haar lid Van den Noort daarin begrepen. Wat dit betreft allereerst een kort citaat uit een artikel van laatstgenoemde (overigens nog even aan de orde komend bij het onderwerp „consument en overheidsbudget”): „Men kan het geloven of niet, maar ook zonder (het DIT-)plan koersen wij, bij overigens dezelfde omstandigheden als wij gekend hebben, in dezelfde richting” 2). Welnu, ik geloof het niet. Ik geloof namelijk niet in wonderen. Zelfs niet na de „gentle rain from heaven” in de vorm van dekolonisatie en decolonialisatie. Daaraan ging immers aardig wat onaardigs vooraf. Van den Noort nu, suggereert dat het huidige landbouwbeleid al „aardig” is. De Commissie-Kriellaars als geheel suggereert desgelijks. Nogmaals, ik geloof het niet. Wél geloof ik in het tegengestelde, zulks te meer nu de tekenen voor een ieder voor het oprapen liggen: resultaten van een woede, resultaten die niet zo maar uit de lucht zijn gevallen. Ik geloof sterker dan ooit in het noodzakelijke en verantwoorde van de „wonderbaarlijke” koerswijziging die ik — overigens slechts een oud idee uitpluizend 3) — al meer dan 15 jaar bepleit (zij het slechts ten dele via publikaties). Dat het spoedig komt tot „decolarisatie” en wel door „dekolderisatie”. Want de kolder kwam op straat, t.w. de kolder die kenmerkend is voor het essentiële van het huidige landbouwbeleid. Niet meer. Helaas evenmin minder.

Het zou overbodig moeten zijn nog iets hieraan toe te voegen. Maar ik baseerde mijn wel wat erg emotioneel-theatrale commentaar slechts op één zinsnede uit een artikel waarover de Kriellaars-groep in haar rapport om geheel onbegrijpelijke redenen volkomen zwijgt. (Terzijde: elementen die de aanduiding „volkomen” verdienen, tracht

sinds 1917

sinds 1917

STENOGRAFENBUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven.

Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

ik geenszins te verzwijgen.) Het commissie-betoog verlokt me tot een wat substantiëler vervol-commentaar. Zij biedt een overvloed aan punten van kritiek, maar scoort opnieuw en blijvend onbewust voortdurend in eigen doel. Ik dien me tot de hoofdzaken te beperken om niet tevens de perken van dit artikel al te overmatig te buiten te gaan. Allereerst: de commissie heeft niet begrepen wat mij voor ogen stond met mijn „schets van de in Nederland verwachte ontwikkelingen inzake de landbouw”. Zij toont zich met kundige „understating”: „... niet overtuigd dat deze doelstelling sociaal en economisch verantwoord is”. Want, nogmaals exceperend: geschetste uniforme bedrijfstypen zijn niet te rijmen met uiteenlopende kwaliteiten van individuele ondernemers, noch met het zo gevarieerde patroon der produktieomstandigheden; al evenmin geschikt voor het op rijm zetten van economische wenselijkheden voor de landbouw en instandhoudingsbehoefte van maximale variatie qua natuurlijk milieu en landschap. Bovendien: te betwijfelen of de „genormaliseerde wereldmarktprijzen” wel ruimte opspannen waarbinnen de geschetste toekomstige landbouw tot een redelijk inkomen kan komen. Tenslotte: herstructureringsperiode van 20 jaar doemt tot ernstige werkgelegenheidsproblemen; handelingsvrijheid ondernemer ontoelaatbaar bekneld en zijn normale risico wordt met grote onzekerheden verzaard; beleidsinstanties krijgen te grote invloed en worden met ondraaglijke verantwoordelijkheden belast; sterke rurale spanningen, mede door willekeur.

Deze veelheid noopt me mijn werkgang te verbreken en derhalve niet langer de commissie op de voet te volgen. Allereerst dan nu terug naar het punt op de route waar de commissie tot haar optimistische kijk kwam aangaande het DIT-effect op het produktievolumen. Hoe rijmt de commissie haar zonderlinge standpunten: enerzijds versnelde produktiestijging als gevolg van de veroordeelde herstructurering en anderzijds het onrendabel zijn van bedrijven die tijdens de bedoelde structuurwijziging ontstaan volgens het sacrale devies, t.w. zich richten naar het niveau der genormaliseerde wereldmarktprijzen?

Vervolgens over naar stap zes: werkgelegenheid buiten de landbouw. De commissie formuleert haar eerste alinea over dit belangrijke aspect uitermate zorgvuldig. Haar woordkeus is hier zo subliem dat het me moeite kost nu te zeggen dat er toch een zekere kleinigheid aan mankeert. Uit de onder-

1) Ir. H. A. van der Meiden, Een toekomstig wereldhouttekort?, *ESB*, 28 februari 1973, blz. 180.

2) Dr. P. C. van den Noort, Baten en kosten van het Plan-Van Riemsdijk voor de Nederlandse landbouw, *Openbare Uitgaven*, maart 1974, blz. 22.

3) Zie laatste alinea in *Het landbouwbeleid en het lot van de boer*, *ESB*-bijlage, 6 september 1972.

havige alinea valt namelijk te lezen dat hetgeen ik heb voorgesteld uitsluitend berust op een veronderstelling. Want, een DIT-stelsel „... (gaat) ervan uit dat de overtollige arbeidskrachten in de landbouw, mede door een daarop gericht werkgelegenheidsbeleid in regionaal verband, buiten de landbouw kunnen worden opgevangen". Wellicht vergat de commissie dat de in voetnoot 2 in deel I vermelde publikaties niet door Mansholt zijn geschreven. Hij ging inderdaad van die veronderstelling uit en was in november 1970 van mening dat er voor het hele arbeidsoverschot van de landbouw binnen Volkswagenafstand voldoende werkgelegenheid te vinden was 4). Voor mij ging en gaat het toch wel om meer dan een veronderstelling, alsmede om minder dan de door Mansholt zo treffend gedefinieerde afstand. Ik heb namelijk het zorgen voor voldoende aantrekkelijke werkgelegenheid buiten de landbouw bestempeld *als een noodzakelijkheid* 5).

Bovendien: gewezen op de noodzaak de gewenste structuurwijzigingen naar tempo, inhoud en maatschappelijke kosten harmonisch af te stemmen op het regionale verloop van de werkgelegenheid buiten de landbouw 6). En, tenslotte, de ontwikkelingsprojecten die in gebieden met een tekort aan goed gekwalificeerde niet-agrarische werkgelegenheid noodzakelijk zijn uitdrukkelijk gesteld in het kader van de *voorwaarden* die in het befaamde artikel 39 van het Verdrag van Rome in lid 2 zijn vermeld: geleidelijkheid betrachten t.a.v. de vereiste aanpassingen, alsmede terdege rekening houden met de verwevenheid van de landbouw met de gehele economie 7).

Troostprijs

Bij de zevende stop komt de commissie tot de conclusie dat haar negen zittingen toch moeilijk zijn af te ronden zonder een troostprijs te bedenken, zij het slechts voor bepaalde gevallen waarin termen aanwezig zijn om tot uitreiking over te gaan. Een *trouvaille*, verbluffend lumineus qua kader, inhoud, motivering en restricties, alsook ideaal naar plaats in de rangorde der punten. Doch terzake. Waarom hier de term troostprijs gebruikt? Waarom nu ook nog vermeld dat de commissie dit element reeds in minivorm aanroert als iets waaraan toch wel zou moeten worden gedacht, want „wellicht voor toekenning in aanmerking komend” in het verband van werkgelegenheidsperikelen? Mijn bedoeling is — dunkt me — niet moeilijk te raden. Vooral niet als wordt bedacht dat de commissie — zoals ik schertste — de haar opgedragen taak verkapte en zich spaander voor spaander heeft verkeken; als wordt bedacht, dat ik bezig ben een en ander weer samen te voegen en als één geheel te bezien. En voorts, als niet wordt vergeten dat dit alles gebeurt vanwege de vele bezwaren van de commissie tegen mijn onbegrepen gedachtengang betreffende herstructurering, spaander vijf; vanwege bezwaren die nog niet van commentaar zijn voorzien in deze al erg lange passage. Erg lang, maar nog niet lang genoeg, want ik moet er ook nog andere spaanders bij betrekken, met name nummer acht, DIT's uitvoerbaarheid, en nummer negen, DIT's financiering. Mijn commentaar op wat er rest als nummer tien, „handel en industrie” betreffend, zal dan nakomer zijn, zij het geplaatst vóór de slotbeschouwing.

De „troostprijs” is een rasechte directe inkomensloeslag, specifiek gericht op conservering en als zodanig permanent toepasbaar in gebieden of op plaatsen, alsook permanent dan wel tijdelijk voor een enkel bedrijf. De commissie had dit kunnen lezen in een al oude jaargang van *ESB* 8). Maar:

zij verkoos jongere buitenlandse bronnen 9). Zij zocht het daarmee in de breedte. Aan de diepte kwam ze niet toe. Zij beseft daardoor niet wat ze zelf bij implicatie beweert: een DIT-stelsel is verantwoord, want geboden door economische, sociale en psychologische belangen; ook uitvoerbaar, hoewel het „hoe” onvermeld blijft en de moeilijkheden van haar troostprijsstelsel met de mantel der liefde worden bedekt; DIT is volslagen onbelangrijk uit het oogpunt van de financiering, want dat laat de commissie wat de „troostprijs” betreft zelfs helemaal uit het zicht; en, tenslotte, DIT weet economische wenselijkheden voor de landbouw te verzoenen met maximale variatie qua natuurlijk milieu en landschap, ook al zwijgt het rapport over de spanningen die de troostprijs zonder mankeren zal produceren; DIT's basis, genormaliseerde wereldmarktprijzen, is al aanwezig, want internationaal marktevenwicht wordt al nagestreefd en de „vervangende” DIT's kunnen derhalve nihil zijn.

Wat zojuist is opgesomd, impliceert veel. Allereerst en vooral: de troostprijs impliceert de hoofdprijs, t.w. het volledig accepteren van een DIT-stelsel. Het bestek van dit artikel laat niet toe al deze implicaties te gaan expliceren. Ik reken daarenboven op de goede verstaander, zulks vooral omdat toch wel wat meer is gezegd dan halve woorden. Bovendien: hoe te schrijven voor wie wel leest, doch niet verstaat?

Toch moet me nog iets van het hart, zelfs veel, om recht te doen aan enkele bezwaren tegen mijn herstructureringsplan. Bezwaren, die nu — dit wil zeggen na het sinistere van aanloop en afgang van de „Galgenwaard”-affaire — hoognodig goed doordacht aandacht vragen 10). (Terzijde: „sinister”, want stuurloos voorbereid, abrupt in verwarring verbroken, zwerende dreiging onbezworen latend, latente woede niet-ontkracht overlatend aan wat tot dusverre gelukkig uitbleef: verblindende demagogie). De onderhavige commissiebezwaren zijn mis noch mals volgens haar „blauw-boek”. Wél, m.i.: hetzij ongegrond, hetzij misplaatst. Kort vermeld zijn ze als volgt te geleden: bedrijfstypen uniformerend; handelingsvrijheid ondernemer breidelend en hem onzekerheid brengend; beleidsinstanties verleidend met te veel macht en belastend met ondraaglijke verantwoordelijkheid; te sterke rurale spanningen wekkend. Bovendien is er nog het uitgestelde „kern-probleem”, t.w. dat der uitvoeringsmoeilijkheden van het bij DIT passende markt- en prijsbeleid. (Terzijde: door deze moeilijkheden niet te doordenken miste de Kriellaars-groep een unieke kans, t.w. een rapport te produceren dat de trekker-kruistocht nog tijdig had kunnen voorkomen.) Voorts nog het eveneens al aangekondigde problematische van Van den Noorts baten/kosten-rekenerij aangaande DIT.

J. F. van Riemsdijk

4) Uitspraak in het landbouwbeleid-debat van de Vereniging voor de Staatshuishoudkunde, Utrecht, 21 november 1970.

5) Kolom zes van de in voetnoot 3 genoemde publikatie.

6) *Het landbouwbeleid en het lot van de boer*, blz. 18.

7) *Directie inkomstenloeslagen in de landbouw*, blz. 29.

8) De landbouw conserveren of vernieuwen, *ESB*, 19 juni 1968, slotalinea.

9) Dat die bronnen jonger zijn is m.i. niet verbazingwekkend, want het sijnlen gaat traag en vrijwel spoorloos via media als onvertaalde overdrukken, werkkamers in „Brussel” en gesprekken in de landbouwwerkgroep van de ELES (= Europese Liga voor Economische Samenwerking).

10) Algemene landbouwdemonstratie in het Utrechtse „Galgenwaard”-stadion.

**Indien u niet álles op economisch gebied kunt lezen,
dan kunt u ESB onmogelijk missen.**

Prijzen, liquiditeiten en de monetaristische visie

„Money, yes, but monetarism, no”

P. A. Samuelson

DR. M. M. G. FASE

In ESB van 15 mei jl. wijdde Prof. Dr. P. Korteweg, hoogleraar aan de Erasmus Universiteit Rotterdam, een kritische beschouwing aan het Jaarverslag van De Nederlandsche Bank over 1973. Naar aanleiding van dit artikel ontving de redactie twee ingezonden stukken. Deze week wordt het stuk afgedrukt van Dr. M. M. G. Fase, adjunct-chef bij de Studiedienst van De Nederlandsche Bank. Nadat het tweede ingezonden stuk, van Dr. J. Timmers, is afgedrukt, zal Prof. Korteweg op beide reacties in één artikel zijn commentaar leveren.

Inleiding

Het is op zichzelf verheugend wanneer beoefenaren van de economische theorie inspiratie putten uit de verslaglegging van het feitelijk gebeuren om theoretische constructies aan de openbaarheid prijs te geven. Een interessant voorbeeld hiervan is de beschouwing van Prof. Dr. P. Korteweg in dit blad bij het verschijnen van het *Jaarverslag van De Nederlandsche Bank* 1). Uit deze beschouwing wil ik twee punten lichten en aan een nadere analyse onderwerpen. Ik doe dit niet zozeer om Korteweg te bestrijden, maar veeleer om te illustreren dat bij het geschetste beeld ook andersgetinte rationalisaties kunnen passen. Helaas weet je nooit precies wat waar is, zodat een ruime marge voor subjectieve interpretatie blijft bestaan.

Het eerste punt gaat over de stelling van Korteweg dat „Een voortdurende en steeds snellere prijsinflatie in een monetaire economie niet mogelijk is zonder een relatief t.o.v. de productie steeds voortdurende en snellere groei van de liquiditeitenmassa”. Zo'n opvatting mag worden gekwalificeerd als een monetaristische visie. Deze wordt soms wel gedefinieerd als de *overtuiging* dat de primaire determinanten van macro-economische aggregaten zoals totale bestedingen, werkgelegenheid of inflatie, bestaan uit groeivoeten van liquiditeitenmassa of enig ander geldconcept. Daarmee raken we dan het tweede en zeer belangwekkende punt dat Korteweg aanroert. Korteweg vraagt zich af of het begrip liquiditeitenmassa zoals dat door De Nederlandsche Bank wordt omschreven nog wel adequaat is; kennelijk speelt hij

met de gedachte aan de primaire liquiditeitenmassa de voorkeur te geven boven de totale. Dit punt is in tegenstelling tot de eerste kwestie mede een technisch-statistisch probleem. Helemaal los van de eerste kwestie staat het bij Korteweg evenwel niet.

De fictie van de dichotomie

Zoals gezegd kent Korteweg grote betekenis toe aan de overmatige aanwas van de liquiditeitenmassa als stuwende kracht achter de versnelde prijsinflatie. Hij staft deze zienswijze met empirische en theoretische argumenten, die ten dele steunen op een nog niet gepubliceerde studie over de actuele betekenis van inflatoire impulsen in de periode 1952—1972 2). Niet minder belangwekkend is echter een ander theoretisch argument dat op blz. 410 wordt gebruikt. Naar een oude en klassieke traditie introduceert Korteweg daar de fictie van de relatieve en absolute prijzen. De relatieve prijzen worden bepaald door schaarsverhoudingen en vormen de prijzenstructuur in een a-monetaire volkshuishouding. Korteweg noemt het netto-reële resultaat van de loononderhandelingen als voorbeeld van een relatieve prijs. Moderne volkshuishoudingen zijn niet langer a-monetair; de relatieve prijzen dienen daarom vertaald te worden in absolute prijzen, d.w.z. in guldens uitgedrukte prijzen. Welnu, de hoogte van het absolute prijspeil wordt in een op geld en ruil gebaseerde economie „bepaald door de liquiditeitenmassa in verhouding tot de reële productie”. Daarop maakt Korteweg de gevolgtrekking: „een voortdu-

rende en steeds snellere prijsinflatie is in een monetaire economie *niet* mogelijk zonder een relatief t.o.v. de productie steeds voortdurende en snellere groei van de liquiditeitenmassa”.

Dit is een belangrijke en belangwekkende conclusie, vooral omdat de liquiditeitenmassa in 1973 uitbundig is toegenomen en de prijsinflatie hoog is geweest. Deze feiten behoeven geen bestrijding. Wel resteert de vraag welke theoretische constructie de bovenvermelde beweringen van Korteweg ondersteunt. Welbeschouwd introduceert Korteweg in dit deel van zijn beschouwing een klassieke dichotomie waarbij de relatieve prijzen in de reële sfeer tot stand komen en het absolute prijspeil resulteert in de monetaire sfeer. De reële sfeer is aldus veilig afgeschermd van de geldsfeer en de verbinding loopt over de liquiditeitenmassa en de totale reële productie. De kernvraag is of deze elegante voorstelling van zaken niet een verboden fictie is. De betreffende discussies in de literatuur hebben ons geleerd dat relatieve en absolute prijzen tegelijkertijd worden bepaald. Aanvaardt men dit dan blijft er te weinig van de door Korteweg gehanteerde dichotomie over om op overtuigende wijze de groei van de liquiditeitenmassa rechtstreeks in verband te brengen met de zich versnellende prijsinflatie 3).

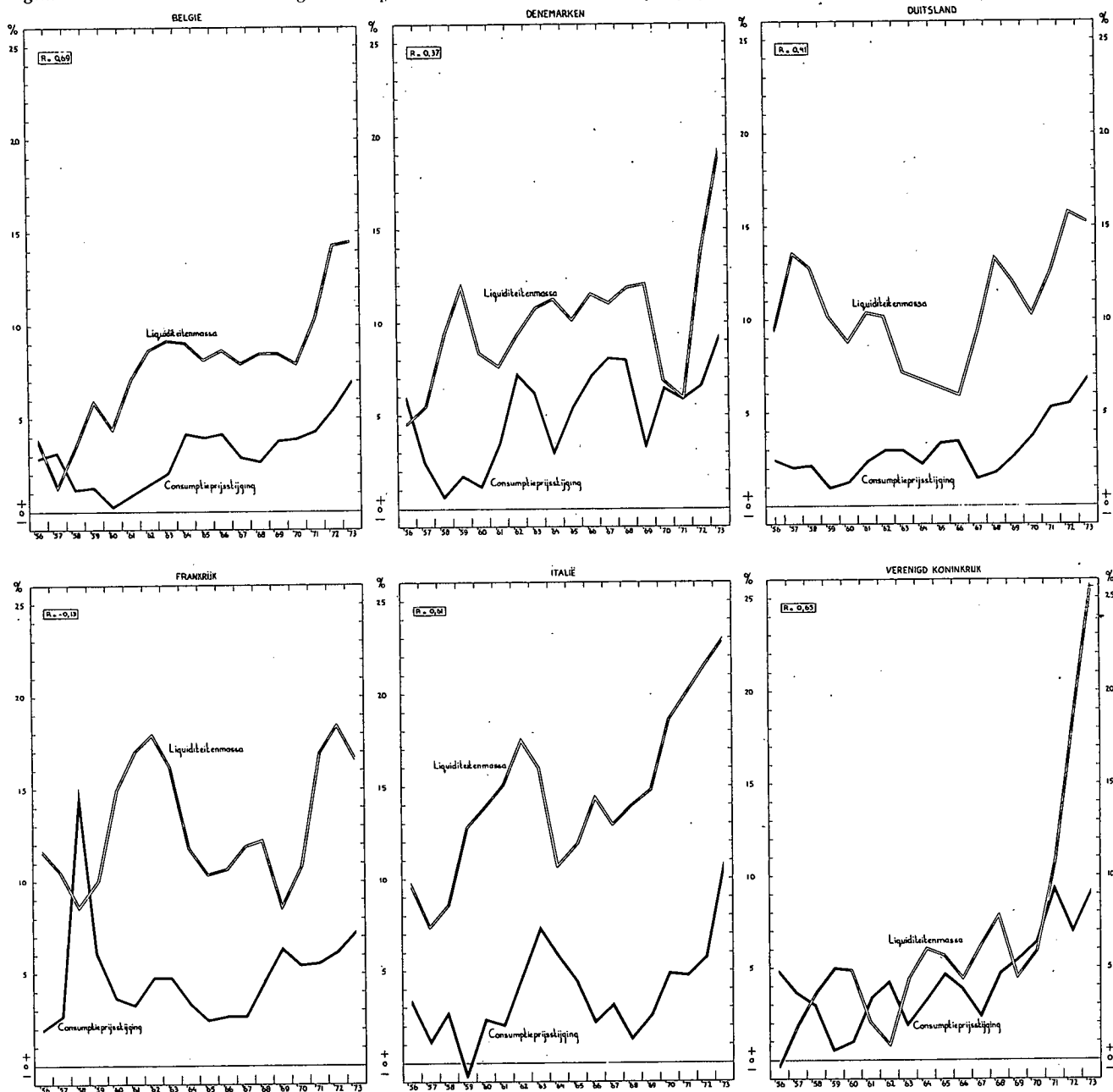
Hiermede is deze kwestie nog niet volledig afgedaan. Het moderne monetarisme — vooral de prijstheoretische variant van Brunner-Meltzer waarmede Korteweg een zekere affiniteit heeft — erkent dat ook de relatieve prijzen worden beïnvloed door veranderingen in de

1) Het Jaarverslag van De Nederlandsche Bank, *ESB*, 15 mei 1974, blz. 408-412.

2) Zie P. Korteweg, *The inflation problem: a multi-country study of inflation — the Dutch case, 1952—1972* (working paper, april 1974).

3) Deze discussie is terug te vinden in D. Patinkin, *Money, interest and prices*, 1965; voor een samenvatting zie: L. J. Mauer, *the Patinkin Controversy: a review*, *Kyklos*, 19, 1966, blz. 299-314 en P. A. Samuelson, *What classical and neo-classical monetary theory really was*, *Canadian Journal of Economics*, 1, 1968, blz. 1-15. Zie ook: K. Brunner, *Inconsistency and indeterminacy in classical economics*, *Econometrica*, 19, 1951, blz. 152-173.

Figuur 1. Procentuele verandering in de liquiditeitsmassa en de consumptieprijzen in de belangrijkste EG-landen, 1956-1973

geldhoeveelheid 4). Men kan zich daarom afvragen of het bovenstaande voldoende recht doet aan Kortewegs gedachtengang. Ik geloof van wel omdat Kortewegs bewoordingen onmiskenbaar het bestaan van een a-monetaire, d.w.z. niet-geldgebruikende, volkshuishouding suggereren. In die wereld is er geen ruimte voor monetair geïnduceerde substitutieprocessen. Zijn die er wel dan rijst de bovengestelde vraag of het absolute prijspeil afzonderlijk moet worden verklaard door een soort moderne kwantiteitstheorie.

Prijsstijging en liquiditeitsaanwas

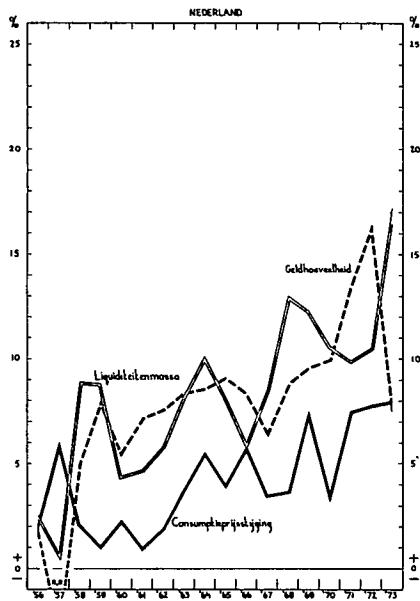
Bovenstaande argumentatie doet niets af aan het feit dat de aanwas van de liquiditeitsmassa en de prijsinflatie grote sa-

menhang vertonen. Korteweg zelf verschaft hierover voor Nederland interessante informatie voor de jaren 1969-1972, al overtuigt zijn tabel minder indien de andere jaren in de beschouwing waren betrokken. Van eerdere jaren zijn de monetaire impulsen minder scherp te onderscheiden, maar het probleem wordt er niet minder prikkelend om. Het onderhavige verschijnsel is vermoedelijk internationaal zoals figuur 1 laat zien. In figuur 1 is de procentuele verandering van de liquiditeitsmassa alsmede de procentuele mutatie in de prijzen van de gezinsconsumptie voor onze belangrijkste EG-partners getekend vanaf 1956. In figuur 2 staat deze samenhang voor Nederland uitgebeeld. De samenhang is aanwezig, maar niet steeds even intens. Tabel I illustreert dat de correlaties enigermate veranderen wanneer

de liquiditeitsmassa een jaar vertraagd wordt, maar de positieve *samenhang* blijft bestaan. Alleen Frankrijk vormt een uitzondering. Over de causaliteit leert de geconstateerde samenhang dan ook weinig. Men kan immers met evenveel recht de mening huldigen dat de liquiditeitsmassa moet groeien omdat de prijzen stijgen. Hoewel ik deze opvatting niet wil verdedigen, vindt ze globale steun in de correlaties tussen liquiditeitsmassa en de met een jaar vertraagde prijzen. Juist voor Nederland blijkt de

4) Zie bijv.: C. K. F. Nieuwenburg, Een vorm van modern monetaïrisme, *Maandschrift Economie*, 37, 1973, blz. 537-569.

Figuur 2. Procentuele verandering in de totale liquiditeitsmassa, geldhoeveelheid en de consumptieprijzen, 1956-1973

correlatie dan meestal te verbeteren; alleen voor jaarcijfers van de geldhoeveelheid valt het anders uit. Voor de ons omringende landen is het daarentegen niet zo.

	$r(m_t, p_t)$	$r(m_{t-1}, p_t)$	$r(m_t, p_{t-1})$
België	0,69	0,80	0,46
Denemarken	0,37	0,35	0,31
Duitsland	0,41	0,40	0,35
Frankrijk	-0,13	-0,03	-0,01
Italië	0,61	0,80	0,20
Verenigd Koninkrijk	0,65	0,62	0,67
Nederland			
<i>liquiditeitsmassa:</i>			
jaarcijfers	0,47	0,48	0,61
kwartaalcijfers 1966-73	0,13	-0,18	0,54
<i>geldhoeveelheid:</i>			
jaarcijfers	0,38	0,60	0,38
kwartaalcijfers 1966-73	-0,02	0,06	0,50

Vele monetaristen kennen grote betekenis toe aan de geldhoeveelheid. Deze vertoont een iets rustiger groeipatroon zoals voor Nederland wordt geïllustreerd in figuur 2. Opmerkelijk is dat twee jaren met grote prijsstijgingen inderdaad zijn voorafgegaan door jaren met een grote aanwas van de geldhoeveelheid; in 1973 is de aanwas weer teruggekeerd tot een gebruikelijker percentage zonder dat voor 1974 een verlangzaming van de prijsstijging in het verschiet ligt. Dit feit ondersteunt de geloofwaardigheid van de monetaristische redenering in zijn simpele vorm bepaald niet 5).

De moraal van dit gegoochel met cijfertjes is de eenvoudige waarheid dat je op grond van dit soort berekeningen niet op overtuigende wijze kunt aantonen dat de prijsinflatie is gevoed door de aanwas van de liquiditeitsmassa of geldhoeveelheid zoals de monetaristische visie veelal meent. Kortewegs analyse, waarvan de tabel in zijn beschouwing een samenvat-

ting geeft, lijkt veel genuanceerder dan mijn gecijferd hierboven. Toch verschilt ze niet in overtuigingskracht. Bovenbedoeld monetarisme heeft veel weg van een non sequitur; het maakt in zijn empirische uitwerking onvoldoende duidelijk hoe de precieze samenhang is en op welke wijze monetaire grootheden op prijzen en andere macro-economische aggregaten inwerken.

Een alternatieve denktrant

Naast de kwalitatieve impulsanalyse uit Kortewegs staattie is het interessant te weten wat de kwantitatieve betekenis van de onderscheiden impulsen is geweest voor de prijsstijging. Om dit te onderzoeken dient men te beschikken over een renschema dat recht doet aan de economische samenhangen. Op dit punt geven de econometrische macro-modellen soms enige houvast. Bij wijze van illustratie, maar niet meer dan dat, zou men bijv. het jaarmodel van het Centraal Planbureau kunnen gebruiken.

Het jaarmodel van het CPB staat toe ex post en globaal het gevolg van de exorbitante groei van de liquiditeitsmassa voor 1973 en 1974 te isoleren. Zoals bekend, wijkt het liquiditeitsbegrip uit dit model enigszins af van dat wat De Nederlandsche Bank hanteert in haar analyses: het omvat girale tegoeden en deposito's bij handelsbanken (inclusief oneigenlijke spaargelden en valutategoeden). De liquiditeitsvariabele komt als exogene grootheid — dus als impuls — voor in de investeringsvergelijking en in de consumptievergelijking, terwijl hij in de arbeidsvergelijking gedefleerd voorkomt 6). Liquiditeitsverruiming vergroot volgens deze vergelijkingen de bestedingen. Dit effect wordt, althans in beginsel, enigszins beperkt door de hogere rentes die in 1973 heersten; bij mijn berekening is hiervan afgezien.

Wel is van belang te bedenken dat reële inkomensgroei en nominale prijsstijging de liquiditeitscreatie positief kunnen beïnvloeden 7). Het is daarom raadzaam de relevante liquiditeitsverruiming in 1973 van zo'n f. 7,5 mrd. niet ten volle als exogene verandering te beschouwen. Dit heb ik gedaan. Het geïsoleerde effect van de liquiditeitscreatie op het prijspeil van de particuliere consumptie is dan ongeveer 2%. Dit is niet verwaarloosbaar en de prijsstijging ijlt nog wat na in de volgende jaren. Het moet echter niet op zichzelf worden beschouwd. Voor een aantal andere variabelen zoals investeringen of saldo lopende rekening resulteren ook veranderingen. Bijv. het volume van de investeringen zou fors toenemen en, mede dientengevolge, zou het saldo lopende rekening verslechteren met een paar miljard. Het effect op de werkgelegenheid zou zijn dat voor enkele tienduizenden extra werk gecreëerd werd. In het tweede jaar treedt er nog wat prijsstijging op terwijl ook de werkgelegenheid en de

betalingsbalans nog wat veranderingen ondergaan. Natuurlijk is het niet de bedoeling absolute waarde toe te kennen aan deze uitkomsten. Het is in feite een laboratoriumexperiment, dat is gebaseerd op een constant gehouden systeem, waarin uitsluitend de liquiditeitscreatie wordt gevarieerd. Wel illustreert dit experiment dat de op het oog verbijsterende liquiditeitsgroei enigszins genuanceerd moet worden bekeken in haar gevolgen voor een volkshuishouding met werkgelegenheidsproblemen, matige investeringsactiviteit en een groot overschot op de lopende rekening. Bovendien geeft het een kwantitatieve indruk van de monetaire inflatie-impuls op korte termijn, die het kwalitatieve beeld van Korteweg aanvult.

De afbakening van het liquiditeitsbegrip

Bovenvermelde exercitie met het CPB-model toont reeds aan dat men verschillende liquiditeitsbegrippen kan hanteren indien dit doelmatig wordt geacht. Ten dele wordt dit bepaald door de probleemstelling, ten dele ook door de samenhangen waarin men gelooft. Korteweg suggereert terloops dat de primaire liquiditeitsmassa wellicht de voorkeur verdient boven de totale liquiditeitsmassa omdat deze beter correleert met groeivoeten van prijzen of inkomens. Hij geeft hiermede een eerste aanzet tot een nadere wetenschappelijke fundering van het liquiditeitsbegrip van zijn voorkeur. Een logische bedenking tegen zijn werkwijze is dat bij de gevolgde werkwijze eigenlijk van te voren vaststaat dat de nog nader te definiëren liquiditeiten invloed uitoefenen op de groeivoet van het nationale inkomen en de prijzen 8).

Een geheel andere invalshoek tot het vraagstuk wordt verkregen door ervan uit te gaan dat chartaal geld inderdaad een volkomen liquide bezit vormt en vervolgens te onderzoeken of de kenmerken hiervan bij andere activa zijn terug te vinden. Wij hebben dit gedaan met multivariate-technieken en onze voorlopige uitkomsten suggereren dat het liquidi-

5) Deze simpele vorm komt men, zeker in de journalistieke weergave, nogal eens tegen. Zo blijkt uit *De Standaard* van 29 maart 1974 dat volgens Meltzer — een van de bekende moderne monetaristen — de inflatie in hoofdzaak het gevolg is van een overdreven geldcreatie. In *Newsweek* van 24 juni jl. (blz. 38) beweert Milton Friedman dit eveneens. Deze monetaristen, en velen met hen, vergeten bij hun empirische uitspraken dat hun theoretische constructies long-run-analyses zijn.

6) Zie *CEP 1971*, bijlage A, waarop we onze berekening hebben gebaseerd. We zien af van de verdragen m.b.t. de liquiditeitsvariabele omdat deze de uitkomsten niet noemenswaard veranderen.

7) Dit zit niet in het gehanteerde model; in de berekening is er wel rekening mee gehouden.

8) Deze werkwijze is niet ongebruikelijk, zie bijv. G. Laumas, Saving deposits in the definition of money, *Journal of Political Economy*, 77, november, 1969, blz. 892-896.

teitsaspect in wisselende mate aanwezig is bij de activa die gewoonlijk tot de totale liquiditeitenmassa worden gerekend. Opvallend is het enigszins afwijkend patroon van de vorderingen op de overheid, terwijl de spaargelden bij geldschepende instellingen zich niet duidelijk onderscheiden van andere, gewoonlijk als liquide beschouwde, activa 9). Op zichzelf is dit interessant omdat de aanwas van de liquiditeitenmassa over 1973 in een iets ander licht komt te staan wanneer het eigenlijke spaargeld bij geldschepende instellingen ook tot de liquiditeitenmassa zou worden gerekend. De groei voert in 1973 bedraagt dan ruim 16% tegen bijv. zo'n 13% in 1972 en 1971.

Naast de wetenschappelijke benadering van de geschikte liquiditeitsmaatstaf ligt er bovendien het probleem dat de gekozen grootheid beheersbaar moet zijn. Het is juist op deze grond dat het begrip totale liquiditeitenmassa burgerrecht heeft verworven in het Nederlandse monetaire beleid. Het valt niet in te zien dat de huidige toestand reden geeft het liquiditeitsbegrip te verschrallen in de richting die Korteweg suggereert. Integendeel, de grote verschuivingen tussen spaargelden en termijndeposito's pleiten eerder voor een verruiming. Het is daarom bijzonder interessant te zien dat mijn analyse een dergelijke verruiming lijkt te ondersteunen. Naast beheersbaarheid, is het noodzakelijk dat het gehanteerde liquiditeitsbegrip een stabiele relatie met grootheden als inkomen, rente enz. bezit opdat de gevolgen van bepaalde veranderingen in de rele-

vante variabelen in redelijke mate voorspelbaar zijn. Welnu, eerder onderzoek, heeft ons geleerd dat de vraag naar liquiditeiten voor Nederland stabiel is 10). Dit pleit in elk geval niet voor de bovenbedoelde verschralling van het liquiditeitsbegrip.

Slotopmerkingen

Het ging me in deze beschouwing om twee zaken. Ten eerste leek het me zinvol het monetaristisch oog waarmee Prof. Korteweg het *Jaarverslag 1973 van De Nederlandsche Bank* heeft bekeken optisch enigszins te corrigeren. Op grond van theoretische overwegingen heb ik daarom mijn twijfels geuit over de dichotomie van Korteweg, waarin een streng onderscheid wordt gemaakt tussen de bepaling van de relatieve prijzen en het absolute nominale prijspeil. Vervolgens heb ik een zwakke Keynesiaanse bril opgezet om de gevolgen van liquiditeitscreatie te bezien. Bovendien heb ik getracht de suggestieve bewijskracht van nauwe feitelijke samenhangen enigszins te relativeren. Dit laatste is overigens een even beproefd middel om het monetarisme te lijf te gaan als om het te verdedigen 11).

Een tweede reden voor dit stuk vormde Korteweg's constructieve poging te komen tot een geschikte indicator voor de liquiditeitenmassa. Het leek mij raadzaam enige preliminaire bevindingen hierover te stellen tegenover de eveneens voorlopige resultaten van Korteweg. Het

verschil tussen ons op dit punt is dat Korteweg's werkwijze impliciet reeds een samenhang aanneemt tussen liquiditeiten enerzijds en inkomen of prijzen anderzijds. Mijn benadering neemt alleen aan dat chartaal geld inderdaad liquide is. Bovendien heb ik aandacht gevraagd voor het aspect van de beheersbaarheid door de verantwoordelijke autoriteiten.

Met een variatie op de woorden van een kroniekschrijver zouden we de moraal van ons stuk als volgt kunnen typen. Het is niet verboden ficties te verzinnen, mits we maar niet vergeten ons geloof in ficties soms te confronteren met ficties van andere huize of zo mogelijk met de realiteit van het beleid van alle dag.

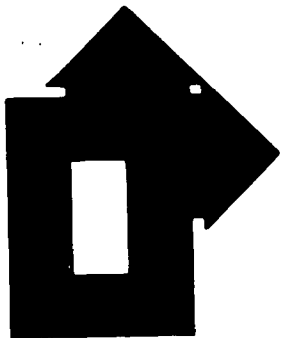
M. M. G. Fase

9) Deze resultaten zullen uitvoerig worden verantwoord in een nog te publiceren studie. Een zevental jaar geleden kwam Dierick, zij het langs geheel andere weg, tot een overeenkomstig resultaat. Zie: A. M. Dierick, De liquiditeitsquote als variabele factor, *Maandschrift Economie*, 32, december 1967, blz. 130-157.

10) Zie: M. M. G. Fase en J. B. Kuné, De vraag naar liquiditeiten in Nederland, 1952-1971, *De Economist*, 1974, No. 4 (te verschijnen). Zie ook: D. Laidler, The definition of money, *Journal of Money Credit and Banking*, vol. 1, 1969, blz. 508-525. Het is overigens een misverstand te menen, dat correlatiecoëfficiënten iets zouden leren omtrent de stabiliteit van een relatie.

11) Zie bijv. het commentaar door Tobin of Meiselman in: *Controlling monetary aggregates*, Federal Reserve Bank of Boston, Conference Series No. 1, 1970.

Au courant

Twijfel en onrust

A. F. VAN ZWEEDEN

Tekenend voor de onzekerheid over de sociaal-economische ontwikkeling in ons land is de titel waaronder de drie confessionele partijen onlangs een studienota hebben gepubliceerd: *Gerede twijfel*. Deze nota is bedoeld als een bijdrage in de discussie over de perspectieven van onze economische ontwikkeling. De samenstellers — twee oud-ministers, de heren Nelissen en Udink en een oud-Kamerlid, Prof. Goudzwaard — houden rekening met een gelijk blijven van de totale vrij besteedbare loon-

inkomens. Binnen de beperkte groei van het bruto nationaal produkt in de komende jaren moet rekening worden gehouden met nog zwaarwegende verlangens op het terrein van de sociale verzekeringen en met de noodzaak om de particuliere sector niet elke extra ruimte te onthouden. Het discussiestuk pleit in dit verband voor een „krachtige herwaardering“ van de collectieve uitgaven. De ruimte, die na die herwaardering nog overblijft, is nodig voor een noodzakelijke toeneming van de inves-

tingen. Dit impliceert dat de looninkomens ten hoogste gelijk zullen kunnen blijven.

Niet alleen twijfel, ook toenemende onrust van kwetsbare groepen, beheerst de discussie die aan de noodzakelijke heroriëntering van het sociaal-economisch beleid vooraf gaat. Na de middenstanders zijn de boeren in opstand gekomen tegen de aantasting van hun inkomenspositie. Zelfstandigen, gevangen in de prijzenklem, eisen een zelfde soort bescherming van hun inkomen

tegen inflatie als de werknemers genieten.

Het kabinet, dat een rechtvaardige inkomensverdeling centraal wil stellen, zal aan de eisen van middenstanders en boeren niet kunnen voorbijgaan. Opmerkelijk rustig is het nog onder de arbeiders, al heeft de goed geïnformeerde Industriebond NVV in Rotterdam al enige maanden terug gewaarschuwd tegen spanningen in het Waterweggebied, waar het heroptreden van koppelbazen wees op krapte aan arbeidskrachten. Of die rust gehandhaafd kan worden, als bij de komende onderhandelingsronde blijkt dat er maar heel weinig ruimte is voor loonsverbeteringen, is twijfelachtig. De arbeiders in een gebied dat opnieuw een sterke expansie ondergaat zullen zeker geen genoegen nemen met een nul-positie van hun reële inkomen, als zij constateren, dat er grote winsten worden gemaakt en dat de orderportefeuilles van de ondernemingen weer vol zitten.

De vakcentrales, die in juni hun ontwerp-urgentieprogramma bekend maakten, hebben nog geen duidelijke stelling ingenomen 1). Zij hebben zich beperkt tot het formuleren van een reeks verlangens voor het overheidsbeleid — waaronder heel wat uit vroegere nota's — aan de vervulling waarvan zij de concrete inhoud van hun arbeidsvoorwaardenbeleid 1975 zullen laten afhangen. De vakbeweging is zich ervan bewust dat de uitvoering van haar urgentieprogramma sterk afhankelijk is van de finan-

ciële mogelijkheden.

De opstelling van de centrale werkgeversverbonden is duidelijker en simpeler. Zij zijn van mening dat de verdeling tussen de collectieve en de particuliere sector het voornaamste aangrijpingspunt is voor het beleid. Zij vragen om een verlaging van de belastingdruk om de totale stijging van belasting- en premiedruk in 1975 te stabiliseren. Die operatie, die in totaal ruim f. 3 mrd. zal kosten, achten zij nodig om ruimte te scheppen voor inkomensverbetering in de particuliere sector. Zou die ruimte er niet komen dan vrezen de werkgevers ernstige spanningen bij de komende onderhandelingen over arbeidsvoorwaarden.

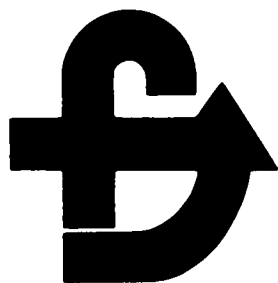
Het meest alarmerende signaal is de van maand tot maand in versneld tempo toenemende werkloosheid. In juli is een niveau bereikt van 150.000, een cijfer dat de vrees van minister Boersma voor een stijging tot boven 180.000 rechtvaardigt. De ontwikkeling op de arbeidsmarkt bewijst dat het sociaal-economische instrumentarium, waarover wij thans beschikken, niet berekend is op een inkrimping van de werkgelegenheid, die in hoofdzaak aan structurele factoren moet worden toegeschreven. Het klein opgezette scholingsprogramma, dat de minister van Sociale Zaken samen met het bedrijfsleven in de metaalindustrie wil uitvoeren, is een eerste aanzet voor een beleid dat zich zou moeten richten op een betere aansluiting van het arbeidsaanbod op de vraag.

Dat ook de vakbeweging zich bewust wordt van de noodzaak van een beleidsombuiging, blijkt uit een overigens niet nader uitgewerkt punt uit haar urgentieprogramma waarin gezegd wordt dat „met het oog op het realiseren van een selectieve groei en het permanent waarborgen van een bevredigend werkgelegenheidspeil de ontwikkeling van een nieuw industrialisatiebeleid ernstige overweging verdient”. Men hoort hierin de echo van het verlangen van de werkgeversorganisaties naar een nieuwe bezinning op het industriebeleid. De vakcentrales wensen een grotere invloed van overheid en vakbeweging op het investeringsbeleid van de ondernemingen. Zij zijn er niet zo van overtuigd dat een verruiming van de winstmarges en verbetering van de rentabiliteit automatisch zullen leiden tot investeringen, die de werkgelegenheid zullen verruimen.

Op alle punten van het sociaal-economisch beleid overheerst de twijfel. Over de inkomensvorming en inkomensverdeling bestaat nog geen duidelijke conceptie. Een nieuw „centraal akkoord” tussen werkgevers en werknemers is, zonder een totale visie op de sociaal-economische ontwikkeling, een sleutel die uitsluitend past op de belangen van twee grote, maar toch beperkte, groepen.

A. F. van Zweeden

1) Dit artikel werd geschreven vóór de publicatie van de *Discussienota arbeidsvoorwaardenbeleid 1975* van de drie vakcentrales.

Fisconomie

Rente, inflatie en de fiscus

DRS. J. HARTOG
IR. W. J. KELLER

Uit de wettelijke regeling van de jaarlijkse inflatiecorrectie mag worden afgeleid dat de fiscus streeft naar een inflatie-neutrale wijze van belastingheffing. Ten aanzien van de fiscale behandeling van rente wordt deze neutraliteit niet gerealiseerd. In dit artikel wordt aangetoond dat de vermogensmarkt in bepaalde gevallen deze inconsequentie van de fiscus kan corrigeren, maar dat dit lang niet altijd opgaat. Tevens komt uit de analyse naar voren dat onder bepaalde omstandigheden de gehele

belastingheffing op inkomen uit vermogen door de markt kan worden weggewerkt. In andere gevallen zullen vragers en aanbieders lusten en lasten gezamenlijk delen. Ondanks het feit dat de markt in zekere mate in staat is om verstoringen op te vangen, zou een aanpassing van de belastingwet met betrekking tot inkomen uit vermogen in tijden van inflatie zeker toe te juichen zijn. Dit zou de rechtvaardigheid en duidelijkheid ten goede komen. Uit de hier gepresenteerde studie blijkt

tevens dat de economische consequenties wel eens minder schokkend kunnen zijn dan velen menen.

De onjuiste grondslag

De tarieven van de inkomstenbelasting worden in principe jaarlijks gecorrigeerd voor inflatie, ten einde te voorkomen dat louter nominale inkomensstijging leidt tot een stijging van de reële belastingdruk ten gevolge van de progressie van het tarief. In het volgende zal worden gedemonstreerd dat

een dergelijke correctie tekortschiet ten aanzien van inkomen uit vermogen, ook wanneer de rentevoet een compensatie bevat voor het vermogensverlies ten gevolge van inflatie. In dat geval wordt namelijk bij de belastingheffing uitgegaan van een onjuiste grondslag en die fout kan niet worden hersteld door tariefcorrectie.

Een en ander kan worden duidelijk gemaakt aan de hand van tabel 1. Daar is het rendement berekend dat iemand behaalt door f. 1.000 gedurende één jaar uit te lenen. Het rente-inkomen wordt verondersteld te worden belast tegen een marginaal tarief van 25%. Uitgegaan wordt van een situatie zonder inflatie en een rente van 5%, te betalen aan het eind van de looptijd. Het rendement na belasting (het netto rendement) blijkt dan 3,75% te zijn. Vervolgens wordt een situatie beschouwd waarin de jaarlijkse prijsstijging 10% bedraagt. Stel nu dat in de marktrente reeds een verwachte inflatie van 10% is verwerkt. De rente zal dan stijgen tot 15,5%. Immers, 10% van het vermogen is vereist om de koopkracht hiervan in stand te houden, terwijl 0,5% van het vermogen nodig is om de koopkracht van de rente-opbrengst in stand te houden. De inkomstenbelasting wordt geheven over de volle opbrengst ten bedrage van 155 en het reële netto rendement (het rendement ná belasting en na correctie voor inflatie) komt nu uit op 1,48%.

Tabel 1. Reëel netto rendement van een geldlening

	Huidig stelsel van belastingheffing		Gecorrigeerd stelsel van belastingheffing
	(1)	(2)	
Inflatievoet	0 %	10 %	10 %
Rente	5 %	15,5 %	15,5 %
Beginvermogen	1.000	1.000	1.000
Rente-inkomen	50	155	155
Belasting (25%)	12,50	38,75	13,75 a)
Netto rente-inkomen	37,50	116,25	141,25
Nominaal netto eindvermogen	1.037,50	1.116,25	1.141,25
Reëel netto eindvermogen	1.037,50	1.014,77	1.037,50
Reëel netto rendement	3,75%	1,48%	3,75%

$$a) \frac{25}{100} \times (155 - 100) = 13,75.$$

Ook voor de ontvanger van de lening zal de reële netto rente dalen in geval van belastingaftrek voor rentelasten. Als de rente een inflatiecomponent bevat zal dus de geldaanbieder een nadeel en de geldvrager een voordeel ondervinden van de inflatie t.g.v. de fiscale interventie. Evenzo betekent een belastingverhoging voor de aanbieder van geld een nadeel en voor de vrager een voordeel met betrekking tot de reële netto rente. We concluderen dus dat bij verhoging van de inflatievoet en bij belastingverhoging voordeel voor de vrager samengaat met nadeel voor de aanbieder.

Het zal duidelijk zijn dat de daling van het reële netto rendement veroorzaakt

Alle bankzaken
70 vestigingen
in Nederland
Affiliatie te New York

(I.M.)

wordt door het feit dat inkomstenbelasting mede wordt geheven over dat deel van het rente-inkomen dat bedoeld is om de koopkracht van het vermogen in stand te houden. De kwaal kan dan ook worden hersteld door uit te gaan van een andere grondslag voor het heffen van de inkomstenbelasting, namelijk de rente-opbrengst exclusief de vergoeding voor koopkrachtdaling. Die situatie is uitgewerkt in de derde kolom. Voordat het marginaal belastingtarief wordt toegepast, wordt het inkomen vermindert met het bedrag ter instandhouding van het reële vermogen. Het netto reële rendement is nu weer gelijk aan dat in de

Deze rubriek wordt verzorgd door
het Fiscaal Economisch Instituut
van de Erasmus Universiteit Rotterdam

situatie zonder inflatie. Ook het belastingbedrag is in reële termen ongewijzigd (nominaal is het namelijk met 10% gestegen).

Het bovenstaande suggereert dat de heffing van inkomstenbelasting over rente-inkomen pas dan tegen inflatie beveiligd is, wanneer eerst het vermogen voor koopkrachtdaling mag worden gecorrigeerd. In Nederland zijn we echter nog niet zover. Dit blijkt uit een arrest van de Hoge Raad 1), waarin indexeringen fiscaal niet worden erkend. Men kan zich nu afvragen of de markt niet in staat is om een oplossing te bereiken. Immers, vragers en aanbieders zullen bij hun gedrag rekening houden met fiscale effecten en het loont derhalve de moeite om de implicaties van inkomstenbelasting in een inflatoire situatie nader te onderzoeken aan de hand van een marktmodel.

De reële netto rentevoet

Op de wiskundige specificatie van het model en de daarbij behorende oplossingen zal hier niet worden ingegaan 2). Hier wordt volstaan met vermelding van uitgangspunten en conclusies. Het model beschrijft vraag en aanbod van vermogen op een markt waar voor alle

vragers en aanbieders dezelfde condities van de vermogensoverdracht gelden. De specifieke condities van de vermogensoverdracht (zoals de looptijd en de juridische vorm van de overeenkomst) zullen buiten beschouwing blijven. In het vervolg zullen we de termen „schuld”, „lening”, „rente” enz. dan ook in de meest ruime zin van het woord gebruiken. Merk op dat de fiscale consequenties niet dezelfde behoeven te zijn voor elke vorm van de zo gedefinieerde begrippen lening en rente.

De centrale veronderstelling van het model luidt dat zowel vrager als aanbieder hun marktgedrag baseren op de voor hen geldende reële netto rente. De reële netto rente is gedefinieerd als de rente na aftrek van belasting en na correctie voor inflatie. De invloed van de belastingheffing ontstaat doordat rente bij de geldgever belast kan zijn en voor de geldnemer aftrekbaar; bovendien kan de geldgever vermogensbelasting verschuldigd zijn.

Beschouw de situatie waarbij twee partijen een lening overeenkomen met een looptijd van 1 jaar en met rentebetaling aan het eind van het jaar. De positie van elk der partijen zal afzonderlijk worden gezien. De reële netto rente voor de aanbieder kan worden bepaald aan de hand van vergelijking van zijn reële vermogenspositie aan het eind van het jaar met die aan het begin. Daartoe zal hij zijn vermogenspositie aan het eind van het jaar meten in gulden van het begin van het jaar. Zijn netto vermogenspositie aan het eind van het jaar wordt gevormd door de (terugbetaalde) hoofdsom, vermeerderd met de rentebetaling en vermindert met de verschuldigde belastingen. Deze belastingen bestaan uit de vermogensbelasting en de inkomstenbelasting. Het marginaal belastingtarief dat effectief van toepassing is op inkomen uit vermogen voor de aanbieder noemen we

1) 22 december 1971, rolnummer 16622, BNB 1972/50.

2) Een volledige verantwoording is gegeven in een notitie welke op aanvraag bij de auteurs verkrijgbaar is.

t_s . De reële netto rente voor de aanbieder volgt uit de vergelijking van de netto vermogenspositie aan het eind van het jaar, gedeeld door de prijsindex, met de hoofdsom.

De geldnemer zal op analoge wijze de marktrente vertalen in een voor hem geldende reële netto rente. De rente op schulden kan fiscaal aftrekbaar zijn. Daarom worden de lasten van de lening verminderd overeenkomstig zijn (voor renteverplichtingen effectieve) marginale inkomstenbelastingtarief t_d . Een dergelijke aftrek geldt niet voor de vermogensbelasting, zodat die hier geen rol speelt. Aangezien de geldvrager ook in reële termen denkt (hij betaalt immers hoofdsom plus rente aan het eind van het jaar in guldens van geringere koopkracht), moeten we de netto rente vertalen in een reële netto rente door rekening te houden met de prijsstijging gedurende de looptijd.

Het marktmodel

Aangenomen wordt dat de vraag naar vermogen negatief samenhangt met de reële netto rente voor de vrager en dat het aanbod positief samenhangt met de reële netto rente voor de aanbieder. Daarbij zullen vragers en aanbieders rekenen met de verwachte rente over de looptijd van de vermogensoverdracht. Daar we ons niet bezig zullen houden met de dynamiek van de aanpassingen en slechts stationaire situaties willen vergelijken (comparatieve statica), zullen we veronderstellen dat de verwachte inflatie gelijk is aan de werkelijke en dat geen onzekerheid bestaat omtrent het toekomstig verloop van de rentevoet. Dit impliceert dat de verwachte reële netto rendementen gelijk zijn aan de werkelijke. In het voorbeeld van de eerste paragraaf werd aangenomen dat de marktrente een correctie zou bevatten voor de verwachte inflatie. We zullen nu proberen dit in het marktmodel nader te onderzoeken. Hierbij zal de marktrente resulteren uit het gedrag van vragers en aanbieders; deze reageren immers op hun reële netto rente, en derhalve zullen inflatieverwachtingen doorwerken in de marktrente die het evenwicht tot stand brengt. In tegenstelling tot het voorbeeld zal de aanpassing van de markt aan de inflatie nu ook een functie zijn van de belastingtarieven van vragers en aanbieders.

Uitgaande van een markt in evenwicht wordt het effect nagegaan van een verandering in een exogene variabele (de inflatievoet en de belastingtarieven). Daarbij wordt gebruik gemaakt van het begrip *eliminatie*. We zeggen dat eliminatie optreedt wanneer bij een verandering in een exogene variabele de reële netto rendementen van beide marktpartijen niet veranderen. Dit impliceert dat de baten en lasten voor de marktpartijen ongewijzigd blijven.

Tabel 2. Effect van een verandering in de inflatievoet en de belastingtarieven op de reële netto rentevoeten, marktrente en verhandeld vermogen

	Effect van verhoging van a):							vermogens- tarief (8)
	inflatievoet b)				inkomenstarief			
	geen belasting	t_s groter dan t_d	t_s gelijk aan t_d	t_s kleiner dan t_d	netto verhouding Q			
(1)	(2)	(3)	(4)	neemt toe	blijft gelijk	neemt af	(7)	
Op:								
reële netto rente voor aanbieders	0	-	0	+	+	0	-	-
minus de reële netto rente voor vragers ..	0	-	0	+	+	0	-	-
marktrente	+	+	+	+	+	+	+	+
verhandeld vermogen ..	0	-	0	+	+	0	-	-

a) t_s = marginaal inkomstenbelastingtarief voor aanbieders

t_d = marginaal inkomstenbelastingtarief voor vragers

Q = netto-verhouding = $(1-t_s)/(1-t_d)$

b) geen vermogensbelasting

Aan de hand van het model kunnen we nu, onder de bovengenoemde veronderstellingen, een aantal conclusies trekken. Deze conclusies zijn tot uiting gebracht in tabel 2. Deze tabel geeft de samenhang aan van de verandering van de endogene variabelen (netto reële rentestanden, marktrente en vermogen) met verhogingen van respectievelijk inflatievoet en belastingtarieven (een + teken duidt op een stijging, een - teken op een daling). Voor de vragers is de invloed nagegaan op „minus de netto reële rentevoet“; dit betekent een symmetrische behandeling van vragers en aanbieders, waarbij een + teken voordeel en een - teken nadeel aangeeft. Voor een verandering in de inflatievoet en in de inkomstenstarieven zijn de effecten gesplitst naar de condities waaronder ze gelden.

Toelichting bij tabel 2

Uit kolom 1 van de tabel blijkt dat bij afwezigheid van belastingheffing eliminatie optreedt bij elke verhoging van de inflatievoet. De nominale rentevoet verandert dan zoveel als nodig is om de reële rentevoeten ongewijzigd te laten. Hetzelfde gebeurt, bij afwezigheid van vermogensbelasting 3), wanneer marginale inkomstenstarieven aan elkaar gelijk zijn (zie kolom 3). Eliminatie kan hier plaatsvinden omdat het mogelijk is om een nieuwe nominale rentevoet te vinden die beide reële netto rentevoeten ongewijzigd laat. Deze situatie is geïllustreerd in figuur 1. Vraag en aanbod als functie van de reële netto rente, afgebeeld in het kwadrant linksboven, worden door middel van rentecorrecties in verband

met prijsstijgingen en belastingheffing omgezet in vraag- en aanbodfuncties die het verband tussen marktrente en vermogen weergeven. De curven in het kwadrant rechtsboven zijn ontleend aan die in het kwadrant linksboven door na te gaan welke bruto nominale rente nodig is voor een gegeven reële netto rente. Het blijkt dan dat inflatie slechts leidt tot een stijging van de marktrente; in reële termen verandert er niets.

Kolommen 2 en 4 van de tabel laten zien wat er gebeurt bij verhoging van de inflatievoet wanneer de marginale inkomstenstarieven niet aan elkaar gelijk zijn. Wanneer het marginale inkomensstarief van de vragers kleiner is dan dat van de aanbieders (t_d kleiner dan t_s , kolom 2) legt de overheid per saldo een belasting op de markt: voor elke gulden rente die wordt betaald int ze meer dan ze aan aftrek derft. In dat geval leidt een hogere inflatievoet tot nadeel voor vrager én aanbieder. Echter, wanneer de overheid per saldo een subsidie op de markt legt (t_d groter dan t_s) zal een stijging van de inflatievoet leiden tot een voordeel voor vrager en aanbieder. Deze effecten worden veroorzaakt doordat de belasting op de marktrente is afgestemd. Verhoging van de inflatievoet betekent een verhoging van de marktrente en daarmee een verhoging van de belasting die de overheid per saldo heft, of van de subsidie die ze per saldo betaalt. Dit voor- of nadeel wordt dan door de

3) De resultaten in het geval mét vermogensbelasting wijken niet wezenlijk af van die zonder vermogensbelasting; zie ook de samenvatting van de conclusies aan het eind.

marktpartijen gedeeld; uit het model volgt dat de verhouding van de lastenverandering omgekeerd evenredig is met de prijselasticiteiten 4) van vraag en aanbod.

Voor het effect van veranderingen in de inkomstenstarieven is het gevolg hiervan voor de zogenaamde netto-verhouding van beslissende betekenis. De netto-verhouding Q is gedefinieerd als $(1-t_s)/(1-t_d)$. Blijft deze verhouding constant, dan treedt eliminatie op. Hieruit kan worden afgeleid dat, uitgaande van de situatie waarin $t_d = t_s = 0$, eliminatie optreedt bij elke belastingverhoging waarbij t_d en t_s aan elkaar gelijk blijven. In dit geval is de gehele belastingheffing zinloos. De belastingopbrengst is nihil, de reële netto rendementen blijven ongewijzigd.

Bij een stijging van de netto-verhouding Q (kolom 5) treedt een gezamenlijk voordeel op, bij een daling een gezamenlijk nadeel voor vrager en aanbieder (kolom 7). Dit kan op dezelfde manier worden begrepen als in het geval van de verandering in de inflatievoet. Een stijging van Q betekent dat de stijging van t_s achterblijft bij die van t_d , waardoor de belastingverandering een (extra) subsidie op de markt legt, die dan door vrager en aanbieder wordt gedeeld. Omgekeerd betekent een daling van Q een lastenverzwaring die eveneens door beide partijen wordt gedeeld. In figuur 2 is een verhoging van het inkomstenstarief in beeld gebracht. Hierbij is uitgegaan van de situatie van figuur 1 (met inflatie), echter nu na een verhoging van t_s (dus een verlaging van Q). Hieruit blijkt dat het verhandeld vermogen en de reële netto rente voor de aanbieder zijn gedaald, terwijl de marktrente en de reële netto rente voor de vrager zijn gestegen.

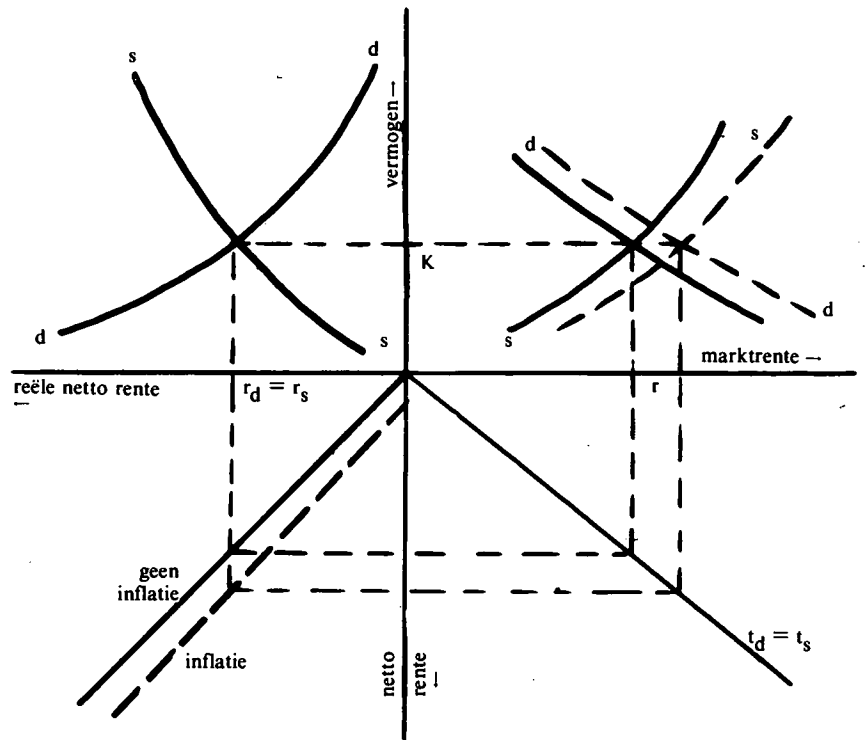
Bij verhoging van de vermogensbelasting, zo blijkt uit kolom 8, kan geen eliminatie optreden. Het nadeel voor de aanbieder komt ten dele terecht bij de vrager, waarbij de mate waarin dit gebeurt bepaald is door de verhouding van de prijselasticiteiten van vraag en aanbod.

Merk op dat in dit marktmodel voordan wel nadelen ten gevolge van inflatie en belastingheffing door vrager en aanbieder gezamenlijk worden gedragen, in tegenstelling tot de conclusie uit het eerste deel van dit artikel, waarbij gesteld werd dat voordeel voor de ene partij samen zou gaan met nadeel voor de andere partij.

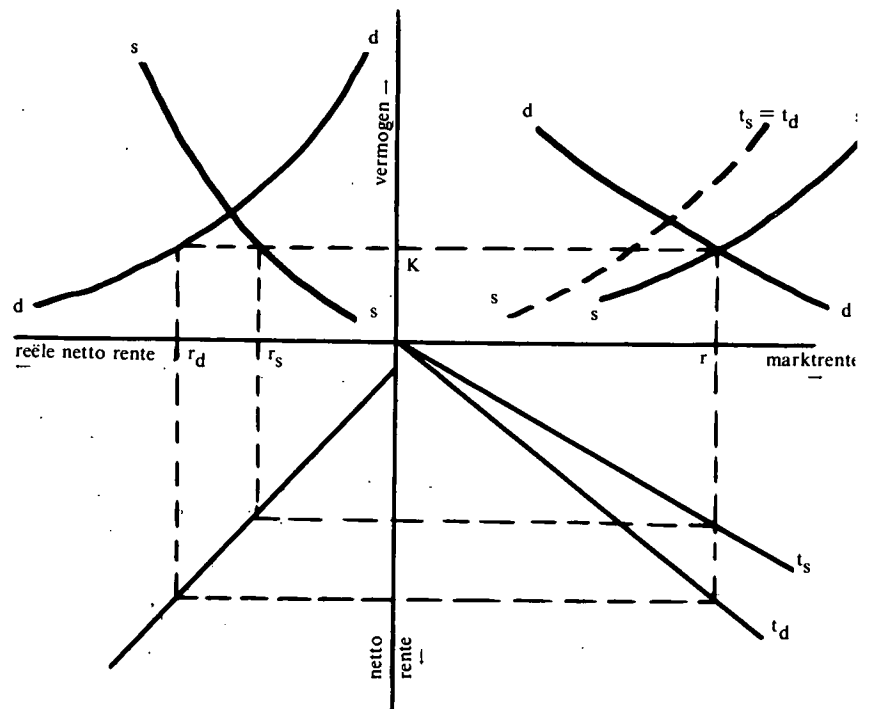
Samenvatting

In dit artikel werd onderzocht hoe de vermogensmarkt reageert op inflatie en welke rol de fiscus hierin speelt. Daartoe werden vraag naar en aanbod van vermogen onderscheiden, waarbij vragers en aanbieders kunnen verschillen in de behandeling door de fiscus. Voor de

Figuur 1. Eliminatie van inflatie bij gelijke marginale inkomstenstarieven

Figuur 2. Gevolgen van een verhoging van het marginale inkomstenstarief van aanbieders

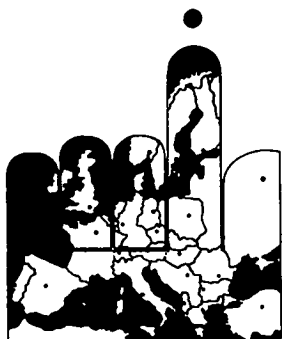

vragers van vermogen kan een aftrek voor de inkomstenbelasting gelden tegen het marginale tarief t_d en de aanbieder moet behalve vermogensbelasting, inkomstenbelasting betalen tegen een marginaal tarief t_s . In de analyse hebben we gebruik gemaakt van het begrip eliminatie. We zeggen dat eliminatie optreedt wanneer bij een verandering in een grootheid de reële netto rendementen van beide markt-

partijen niet veranderen. We kunnen nu de conclusies als volgt samenvatten.

1. Bij veranderingen in de inflatievoet treedt eliminatie op indien de effectieve marginale inkomstenbelastingstarieven

4) Onder de prijselasticiteit verstaan we de verhouding tussen de procentuele verandering van de gevraagde of aangeboden hoeveelheid vermogen bij een verandering van de rentevoet met één percentage-punt.

Literatuur over de Economische en Monetaire Unie

Study Group on Economic and Monetary Union: European economic integration and monetary unification. Commission of the European Communities (Directorate-General for Economic and Financial Affairs), II/520/1/73-E, Brussel, oktober 1974.

Tegen het eind van 1972 verzocht de Europese Commissie aan een aantal economen een onderzoek te verrichten naar de mogelijkheden van en de methoden ter bereiking van een economische en monetaire unie. Het betrof de hoogleraren Bosman, De Jouvenel, Denizet, Dosser, Giersch, Magnifico, Meade, Mundell, Neubauer, Onida en Peeters. Aan de bijeenkomsten van de studiegroep namen ook enkele ambe-

voor vrager en aanbieder aan elkaar gelijk zijn en indien geen vermogensbelasting wordt geheven. Wordt wel vermogensbelasting geheven, dan treedt eliminatie op indien het verschil tussen inkomenstarief van de aanbieders en dat van de vrager gelijk is aan een bepaalde fractie van het vermogenstarief (die fractie bedraagt 1-t_d).

2. Bij veranderingen in de effectieve marginale inkomstarieven treedt eliminatie op indien de netto-verhouding ongewijzigd blijft; de netto-verhouding is gedefinieerd als de verhouding van (1-t_s) ten opzichte van (1-t_d).

3. Alle veranderingen in belastingtarieven en inflatievoet waarbij geen eliminatie optreedt, leiden tot veranderingen in reële netto rente voor vrager en voor aanbieders, waarbij geldt:

- de renteveranderingen betekenen óf wel een gezamenlijk nadeel voor vrager en voor aanbieders, dan wel een gezamenlijk voordeel;
- de verdeling van het gezamenlijke voordeel over vrager en aanbieder is omgekeerd evenredig met de prijselasticiteiten van vraag en aanbod; hetzelfde geldt voor gezamenlijk nadeel.

J. Hartog
W. J. Keller

naren van de diensten van de Europese Commissie deel.

Het verslag bestaat uit twee delen. In een synthetisch rapport geven de heren Dosser, Magnifico en Peeters, als rapporteurs, een uiteenzetting over de problematiek. Hoewel hierin een neerslag van de discussies van de gehele groep aanwezig schijnt te zijn, zijn alleen de drie rapporteurs verantwoordelijk voor de inhoud. In het tweede deel zijn nota's van elk der leden (met uitzondering van De Jouvenel) opgenomen.

Het synthetisch rapport is een helder geschreven exposé, waarin eerst wordt uiteengezet welke plaats de monetaire unificatie in het economisch-integratieproces inneemt. Vervolgens worden verschillende wisselkoersstelsels beschreven, gevolgd door een uiteenzetting over de schepping en de rol van een gemeenschappelijke munteenheid. Tenslotte houden de rapporteurs zich bezig met de economische en sociale politiek, nl. conjunctuurpolitiek, regionale en werkgelegenheidspolitiek, sociale politiek, industriepolitiek en de Gemeenschapsbegroting.

De rapporteurs spreken een duidelijke voorkeur uit voor een parallelle ontwikkeling van de integratie van het economische overheidsbeleid en van de monetaire unificatie. Ze zien wel in, dat het feitelijke voorlopigen van de monetaire unificatie in de overgangperiode tot onderlinge wisselkoerswijzigingen moet leiden. Omvangrijke pariteitswijzigingen moeten naar hun oordeel worden vermeden. „Large parity changes between member-states ought to be banned now” (blz. 24). Voortgang op het stuk van de integratie van de economische politiek zou pariteitswijzigingen overbodig maken en de mogelijkheid tot monetaire unificatie openstellen (blz. 7). Van het huidige stelsel van in principe vaste, doch aanpasbare wisselkoersen vreezen ze uitstel van de door uiteenlopende economische ontwikkelingen noodzakelijk geworden wisselkoersaanpassingen. Dit uitstel moet dan tot omvangrijke aanpassingen leiden.

Vandaar hun voorstel tot invoering van geleidelijk aanpasbare wisselkoersen. Deze geleidelijkheid zou moe-

ten overeenstemmen met die van de uiteenlopende ontwikkeling van het kosten- en prijspeil der lidstaten. De „crawling peg” zou jaarlijks eenmaal mogen worden aangepast tot een maximale omvang die gelijk zou moeten zijn aan de bandbreedte (thans 2,25%) van de wisselkoersen der lidstaten (met mogelijke wijzigingen in het schema in 1975). Ten opzichte van derde landen zou de „slang” moeten zweven.

De officiële interventie op de valutamarkten der lidstaten zou moeten plaatsvinden in een Gemeenschappelijke Europese Munteenheid. De waarde hiervan zou moeten worden afgeleid uit een pakket valuta's, waarin het aandeel van de valuta's der lidstaten zou kunnen worden bepaald door de omvang van het bruto nationaal produkt, de internationale handel enz. De Gemeenschappelijke Europese Munteenheid zou de huidige Europese monetaire reken-eenheid en de landbouwekeneenheid moeten vervangen en verder bij transacties op de gemeenschappelijke kapitaalmarkt kunnen worden gebruikt.

De invoering van de nieuwe munteenheid zou met een zekere samenvoeging van de monetaire reserves der lidstaten gepaard moeten gaan. Een Europese Monetaire Autoriteit zou zijn vereist om het monetaire beleid op gemeenschapsniveau te voeren.

Alexander K. Swoboda (ed.): Europe and the evolution of the international monetary system. A. W. Sijthoff, Leiden, 1973, 172 blz.

Dit boek bevat de papers van een conferentie over „Europe and the evolution of the international monetary system”, die in januari 1972 in Genève werd gehouden (dus kort na het Smithsonian Agreement). Deel III van het boek is gewijd aan de Europese monetaire integratie.

Robert Triffin stelt in zijn bijdrage: *The role of a developing European monetary union in a reformed world monetary system* als reactie op de gebeurtenissen van 1971 voor, dat de Europese Gemeenschap het Werner-

plan versneld zou invoeren, m.n. de invoering van een Europees Fonds en een stelsel van gezamenlijk zwevende wisselkoersen t.o.v. de dollar. Hij schetst de werking van dit fonds en zijn relaties tot het IMF.

Harry G. Johnson wijdt een beschouwing aan *The exchange rate question for a united Europe: internal flexibility and external rigidity versus external flexibility and internal rigidity*. Hij legt er de nadruk op, dat een gemeenschappelijke munt een verregaande harmonisatie van het economische beleid der lidstaten vereist. Verder is zijns inziens van belang of de inflatie in de Verenigde Staten in de komende jaren (vanaf januari 1972) blijft aanhouden.

Bela Balassa leverde een omvangrijk preadvies over *Monetary integration in the European common market*. Na een historisch overzicht (1959-1971) beschrijft Balassa hoe in de verschillende lidstaten de prioriteiten van de economische politiek in feite van elkaar afwijken. Hij verbindt daaraan de conclusie, dat enigerlei vorm van flexibiliteit in de onderlinge wisselkoersen nodig is. Zijn voorkeur gaat uit naar een stelsel van „crawling peg”, gepaard gaande met een vernauwing van de fluctuatiemarges, instelling van een valuta-egaliseringsfonds en de schepping van een gemeenschappelijke munteenheid.

Herman R. Wortmann, werkzaam bij de diensten der Europese Commissie, geeft een *Commentaar* op de rapporten van Triffin, Johnson en Balassa. Hij verzet zich vooral tegen de „crawling peg” van Balassa, omdat op dat ogenblik de automatische variant al was verworpen en bij de niet-automatische variant het beleid toch weer een overwegende rol speelt.

H. G. Johnson en A. K. Swoboda (ed.): The economics of common currencies. Allen and Unwin, Londen, 1973, 302 blz.

Deze bundel bevat de papers van een conferentie over *Optimum currency areas*, in 1970 in Madrid gehouden. Enkele ervan hebben betrekking op een economische en monetaire unie.

Robert A. Mundell ontwikkelt in zijn bijdrage *A plan for a European currency*. Hij heeft daarbij meer oog voor het afweten van de hegemonie van de Amerikaanse dollar dan voor de Europese integratie. Hij wil — „for purpose of the present discussion” — het Engelse pond sterling tot de nieuwe Europese sleutelvaluta (de „Europa”) maken, vastgehecht aan de dollar. De andere lidstaten zouden hun valuta's in de „Europa” moeten uitdrukken. In een commentaar merkt Bela Balassa terecht op, dat Mundell het probleem van de wisselkoers te veel vanuit de monetaire hoek beziet en te grote nadruk op coördinatie van de monetaire politiek van verschillende landen legt. Mundell is een voor-

stander van vaste wisselkoersen tussen de lidstaten der EG.

Alexander K. Swoboda (*Policy conflict, inconsistent goals and the coordination of economic policies*) analyseert met behulp van het door Meade ontwikkelde begrippenapparaat, hoe het externe en interne evenwicht van verschillende volkshuishoudingen simultaan zou kunnen worden verwezenlijkt. Zijn conclusie luidt, dat er consistentie moet zijn, zowel t.a.v. de economische doelstellingen als van de instrumenten in alle lidstaten. Is deze eenmaal bereikt, dan is er — in deze fase — aan coördinatie van het economisch beleid naar zijn oordeel niet zo'n grote behoefte.

Sven W. Arndt (*Joint balance: capital mobility and the monetary system of a currency area*) analyseert de gevolgen van verschillende instrumenten van economische politiek (monetaire en budgettaire politiek) aan de hand van een model.

Giovanni Magnifico: European monetary unification. MacMillan, Londen, 1973, 228 blz.

Magnifico bundelt in dit boek een aantal eerder gepubliceerde werken, te zamen met nieuwe artikelen. Veel aandacht krijgt zijn „Multi-role European Bank”. Deze zou tot taak krijgen, de economisch achtergebleven gebieden in de EG tot ontwikkeling te brengen. Magnifico wil het EG-gebied verdelen in produktieve regio's en zwakke regio's. Voor beide soorten gebieden zou een afzonderlijk economisch beleid moeten worden gevoerd. De Multi-Role European Bank zou dit beleid voor de zwakke regio's moeten voeren. Deze Bank zou verder een eigen Europese munt, de „European Currency Unit” moeten uitgeven, die naast de munten der lidstaten zou circuleren („dual monetary system”).

Voor de valuta's der lidstaten wil Magnifico in de overgangperiode naar de monetaire unie een „crawling peg”, zoals in het synthetische rapport van de Studiegroep wordt vermeld (Magnifico was één der rapporteurs).

Het tweede opstel is een beschouwing over de theorie van het optimale-valutagebied, toegepast op de Europese monetaire unificatie. Magnifico constateert in de EG uiteenlopende nationale inflatiecijfers. Mede met behulp van de Multi-Role European Bank en een harmonisatie van het traditionele economische beleid der lidstaten zouden deze verschillen moeten worden weggerukt. Er zou dan een optimaal-valutagebied kunnen ontstaan.

Walter Stock: Die europäische Wirtschafts- und Währungsunion. Eine integrationspolitische Perspektive? Duncker en Humblot, Berlijn, 1972, 184 blz.

In dit boek worden zowel een beschrijving van de aanzet tot de economische en monetaire unie in de EG als — in mindere mate — een analyse van de achterliggende factoren gegeven. De beschrijving vindt over het hele boek verspreid plaats. Er zijn veel bladzijden vol tabellen en in de tekst herkent men veel teksten uit Brusselse documenten. Analytisch is het tweede deel: *Elemente einer Wirtschafts- und Währungsunion*. Alle onderdelen van de economische en monetaire unie passeren de revue, zij het soms in een enigszins verwonderlijke volgorde. Het betoog maakt daardoor een wat verbrokkelde indruk. Er zijn echter uitstekende uiteenzettingen over bijv. de regionale structuurpolitiek. Ook de institutionele aspecten worden niet vergeten.

In het derde deel, dat over de overgangperiode handelt, komt de tegenstelling tussen „economisten” en „monetaristen” ter sprake. Het vierde deel is grotendeels gevuld met een uitvoerige beschrijving van de Britse financiële situatie; dit in verband met de toetreding. Een zekere evaluatie is te vinden in het laatste deel, dat wordt besloten met een beschrijving van de eerste moeilijkheden vanaf mei 1971 tot maart 1972 (van de overgangperiode naar de economische en monetaire unie).

George Macesich: Geldpolitik in einem gemeinsamen europäischen Markt. Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 1972, 146 blz.

In dit boek geeft een aanhanger van de monetaire school van Chicago zijn visie op de Europese monetaire integratie. Het interessante van het boek vormt de beschrijving van de Amerikaanse ervaringen in de 19e eeuw, met name het achterblijven van het Zuiden na de burgeroorlog. Verder geeft deze directeur van het Instituut voor Slavische en Oost-europese Studies te Florida een beeld van de mislukte economische integratie in de Oostenrijks-Hongaarse Dubbelmonarchie vóór 1914.

Pascal Salin (ed.): Lunification monétaire Européenne. Calman-Lévy, Parijs, 1974, 300 blz.

Deze bundel met zeven opstellen bevat geen nieuwe gedachten, maar maakt voornamelijk Engelstalige literatuur toegankelijk voor Franse lezers. Het artikel van Robert Mundell, dat in de hierboven besproken bundel van Johnson en Swoboda (*The economics of common currencies*) is opgenomen, verschijnt in een enigszins gewijzigde vorm en in het Frans vertaald, onder de titel: *Plan pour une monnaie Européenne*.

Van de hand van de redacteur van de bundel van Pascal Salin is een artikel over de theorie van het optimale-valuta-

gebied opgenomen: *La zone monétaire optimale*.

Twee Duitse economen uit Kiel leveren een bijdrage: *L'intégration par l'unification monétaire: une vue pessimiste*. Na een afweging van de voor- en nadelen van wat zij als een geforceerde monetaire unificatie beschouwen, bevelen ze een proces van economische integratie aan gedurende ten minste één generatie. De wisselkoersen dienen

via een stelsel van „crawling peg” met gaandeweg kleinere stappen (3%-1%) aan elkaar te worden aangepast.

Pascal Salin besluit de bundel met een artikel over *Les techniques de l'intégration monétaire Européenne* met o.m. een beschrijving van „le serpent dans le tunnel”, de harmonisatie van de economische politiek en het Europees Fonds voor Monetaire Samenwerking.

Europa Instituut Leiden

J. Th. J. van den Berg en H. A. A. Molleman: *Crisis in de Nederlandse politiek*. Samsom BV, Alphen aan den Rijn, 1974, 227 blz., f. 16,50.

Het Nederlandse politieke bestel verkeert in een crisis die niet met staatsrechtelijke hervormingen en partijvernieuwing te boven is te komen, stellen Van den Berg en Molleman, beiden wetenschappelijk medewerker aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Eerstgenoemde verzorgt bovendien een politieke column in *NRC Handelsblad*. Zij geven echter niet concreet aan wat tegen die crisis te ondernemen om de politiek weer op rolletjes te laten verlopen. Vandaar dat een hoofdstuk in hun boek de titel draagt: „De roep om een nieuwe Thorbecke”.

Crisis is eigenlijk in dit verband een vaag begrip. De auteurs verstaan onder crisis geen keerpunt — in dat geval behoeven wij ons geen zorgen te maken —, maar een periode van ernstige stoornis waarvan het eind niet te lokaliseren is. „De crisis is geen statisch verschijnsel, maar een proces van zich vertakkende ontwikkelingen”, schrijven zij. De huidige politieke crisis duurt reeds vanaf het eind van de jaren vijftig. Crisis in de politiek betekent in feite dat het politieke bestel niet goed functioneert. Maar wat is niet goed functioneren? Ik kan mij best voorstellen dat vele Nederlanders tevreden zijn met de uitkomsten van het politieke gekibbel. Voor hen bestaat er geen crisis. Ik kan mij ook voorstellen dat er burgers ontevreden zijn in een periode van politieke stabiliteit. Je zou eigenlijk moeten weten in hoeverre de politieke doelstellingen worden gerealiseerd om te kunnen beweren of er al of niet sprake is van een crisis. Dat die doelstellingen worden gerealiseerd via veel politiek gekraak zal velen geen zorgen baren.

De auteurs kijken niet naar die doelstellingen. Zij beschrijven slechts de functionering van het politieke bestel.

Hiervoor moeten zij vaak terugrijpen naar de periode vóór de tweede wereldoorlog en soms zelfs vóór de eerste wereldoorlog. Zij doen dit op een duidelijke en boeiende wijze. Zelfs degene die de politiek vies vindt, zal het boek met interesse lezen. De journalistieke ervaring van Van den Berg zal hieraan niet vreemd zijn.

Op indringende wijze wordt de lezer duidelijk gemaakt hoe de afkalving van de grote politieke partijen door ontzuijing en deconfessionalisering plaatsvond en waarom. Daarnaast wordt het ontstaan van nieuwe politieke partijen en stromingen geschetst.

Door deze chronologische beschrijving van het politieke wel en wee in Nederland wordt duidelijk dat de auteurs het begrip crisis louter betrekken op het functioneren van de politieke partijen. Tussen de beide wereldoorlogen zouden we daarom van stabiele politieke verhoudingen kunnen spreken. Dit is nog meer het geval in de periode na de tweede wereldoorlog tot het eind van de jaren vijftig: er waren stabiele regeringen waarin politieke partijen in harmonie samenwerkten. Toen was er dus geen crisis in de politiek. De welvaart leidde echter tot onvrede en de inspraak van de burgers was gebrekkig geregeld. De in harmonie levende partijen veroorzaakten hierdoor een crisis in de politieke verhoudingen.

Er zijn enkele dingen die de auteurs m.i. wat onnauwkeurig behandelen. In 1966 verloor de PvdA sterk bij de verkiezingen. Zij werd toen rijp voor een beweging die het roer wilde omgooien, aldus de auteurs. Die beweging werd Nieuw Links (NL), die in het boek wordt vergeleken met andere hervormingsbewegingen: D'66 en de Christen-radicalen. Enkele bladzijden verderop

wordt NL echter gezien als een sterk tijdgebonden beweging met anarchistische en traditioneel-socialistische denkbeelden, zoals die in meer landen bestond. Het lijkt erop dat de auteurs dan vergeten dat de PvdA in die periode slecht functioneerde, zoals zij zelf beweren. De auteurs vinden NL theorie-arm. Desondanks gaat de PvdA de NL-lijn volgen, zodat eind 1971 NL wordt opgeheven. Hier blijkt een discrepantie tussen de mening dat NL een interne stroming binnen de PvdA was die de PvdA op het „goede spoor” wilde zetten en de mening dat NL een losse tijdgebonden stroming was. Deze discrepantie blijkt heel duidelijk op blz. 122 waar de auteurs NL in 1971 laten opheffen, terwijl enkele regels verder de auteurs NL laten bezwijken voor de druk van Burger bij de formatie van het kabinet Den Uyl begin 1973.

Mijns inziens was NL een interne PvdA-stroming die zich bediende van op dat moment moderne „provo-gebruiken”, die aansloegen bij de jeugd. Toen NL in grote lijnen haar zin kreeg, hief zij zich op.

De auteurs maken m.i. een zelfde soort fout bij hun beschrijving van het wedervaren van D'66. D'66 gebruikte geen provo-technieken, maar was wel modern voor de jonge intellectueel. Ze was m.i. intellectualistisch, maar net zo theorie-arm of -rijk als NL. Mijns inziens is D'66 meer dan een hervormingsbeweging die het politieke instrumentarium wilde vernieuwen. Het ontstaan van D'66 zou wel eens onlosmakelijk kunnen zijn verbonden met een bestuurscrisis in de VVD, die de auteurs wel noemen, maar niet uitvoerig behandelen. Omdat niet Korthals, maar Toxopeus na Oud de VVD ging leiden, raakte deze partij in conservatief vaarwater. Volgens de auteurs propageert de VVD hierdoor een klassiek economisch liberalisme en een conservatief cultureel standpunt. Dit had tot gevolg dat een toenadering tot de socialisten — zoals in andere landen gebeurde — onmogelijk werd: de progressieve liberalen haakten van de VVD af. Dit maakte m.i. het ontstaan van D'66 mogelijk. Nu D'66 aan het verdwijnen is, is het uiteraard de vraag waar de progressieve liberalen blijven; de politieke partijen hebben hun stabiliteit nog niet herwonnen.

Crisis in de Nederlandse politiek is een interessant en boeiend boek. Het is echter erg journalistiek. Het graaft niet diep. Het bevat geen literatuuropgave en register. Het ontbreken van dit laatste wordt niet goed gemaakt door de inhoudsopgave, die wel veel paragrafen opnoemt, maar geen systematiek van het boek bevat. Een hoofdstuk als „Een ongeluk komt nooit alleen” zegt bijv. niets. Hierdoor is het boek onge-schikt als naslagwerk. Dat is jammer.

L. Hoffman

Op basis van een aantal colleges die De Jong gaf in Engeland en in de Verenigde Staten schreef hij een vrij uitgebreide survey van monetair-theoretische studies welke sinds de jaren dertig in Nederland worden ontworpen door Koopmans, Zijlstra en Holtrop. De Jong houdt zich nauwgezet aan deze volgorde. De beschouwingen van Koopmans en Zijlstra hebben een zuiver theoretische strekking; het werk van Holtrop is theoretisch van opzet, met een praktische monetair-analytische uitwerking. Dit komt in De Jongs survey duidelijk tot uitdrukking.

Het werk van Koopmans — voornamelijk diens *Zum Problem des „Neutralen“ Geldes* van 1933 — is, zoals bekend, in hoofdzaak gewijd aan beschrijving van het monetaire evenwicht. De Groningse hoogleraar bespreekt dit onderwerp uitvoerig, subtiel en mathematisch uitgebalanceerd met als uitgangspunt dat Koopmans' werk twee hoofdlijnen kent. Op de eerste plaats bevat het een verwerping van de Wet van Say op grond van de overweging dat er een essentieel verschil is tussen een economisch proces waarin geen en waarin wel geld wordt gebruikt. In het laatste geval kan een zuivere vraag naar, resp. een zuiver aanbod van geld optreden. Wanneer deze aan elkaar gelijk zijn is er sprake van monetair evenwicht, hetgeen alternatief kan worden omschreven als de situatie waarin het verdiende en bestede inkomen, resp. de besparingen en de investeringen gelijk zijn. Dit evenwicht impliceert „neutraal geld” in die zin, dat van de monetaire sector geen zelfstandige invloed uitgaat op de afloop van het economisch proces. Het een en ander betekent niet noodzakelijk — als tweede hoofdlijn — dat de afzonderlijke variabelen, resp. de totale waarden van de verkeers- of kasvoorraadvergelijking constant zijn. Het is mogelijk dat bij het bestaan van monetair evenwicht de factor MV , resp. het netto nationale inkomen verandering ondergaan.

Zijlstra heeft in zijn proefschrift over *De omloopsnelheid van het geld en zijn betekenis voor geldwaarde en monetair evenwicht* (1948) de beschouwing voortgezet met een onderzoek naar de relatie tussen het monetaire evenwicht en de omloopsnelheid van het geld. Daarbij is de klemtoon gelegd op een beschouwing van de factoren, die de omloopsnelheid bepalen. Deze zijn objectief, dan wel subjectief van aard. Tot de objectieve factoren behoren de mate van integratie van de produktiekolommen, de lengte van de betalingstermijnen en de betalingsgewoonten. Subjectieve factoren bepalen mede de omloopsnelheid in zoverre deze aanleiding geven tot „hoarding” of „dis-hoarding”.

Bij de bespreking van Holtrops gedachtengang komt in beginsel de gehele monetaire analyse en de interpretatie van storingsverschijnselen aan de orde. De Jong zet daarbij uiteen hoe de oud-president van De Nederlandsche Bank zich baseerde op de theorieën van Robertson en Keynes, met als resultaat dat de liquiditeitsquote een centrale plaats kreeg in het monetaire denken en doen. In een ex-ante-benadering biedt deze quote een inzicht in de „vermeerdering van de liquiditeitsbehoefte”, waarmee later de werkelijke liquiditeitscreatie kan worden vergeleken. Een afwijking duidt op positieve of negatieve activering, welke een indicatie vormt voor monetaire impulsen.

Bij het met grote zorgvuldigheid geschreven boek rijzen twee vragen. Op de eerste plaats ontstaat de indruk, dat

het Nederlandse monetaire denken wat al te onafhankelijk van het buitenland is gepresenteerd. Uit de studie van De Jong zelf blijkt echter, dat die onafhankelijkheid zeer betrekkelijk is; de presentatie van de studie als „a textbook of Dutch monetary theory” lijkt dan ook iets te veel. Ten tweede valt het op dat de modelmatige benadering wel erg ver is doorgevoerd. Eigenlijk is het boek slechts leesbaar wanneer men steeds de betekenis van elk symbool in het hoofd heeft.

Misschien wordt met deze benaderingswijze uitdrukking gegeven aan een bepaalde methodologische opvatting dat elke economisch-wetenschappelijke conclusie een strikt-rationele motivering, zo mogelijk mathematische bewijsvoering, nodig heeft.

Behoort dit echter intussen niet tot het verleden?

C. J. Rijnvos

Dr. A. E. van Niekerk (red.): Sociologie en sociale verandering in Latijns-Amerika. Een verzameling essays van Zuidamerikaanse sociologen over problemen van macht en maatschappelijke verandering. Universitaire Pers, Rotterdam, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 1972, 2 dln., 147 blz., f 25,50.

Latijns-Amerika is in. In enkele jaren tijds is dit vroeger wel eens wat verwaarloosde werelddeel tot het centrum van de belangstelling doorgedrongen. Tot de vergroting van deze interesse zal ongetwijfeld hebben bijgedragen dat Latijns-Amerika, alhoewel onderdeel van de Derde Wereld — welks problemen het op spectaculaire wijze etaleert — eigenlijk behoort tot het Westerse cultuurgebied. Het staat „dichtbij” ons, iets wat waarschijnlijk ook wel de omvang en de intensiteit kan verklaren van de reacties op de staatsgreep in Chili. Aansluitend bij deze gestegen belangstelling hebben ook de sociale wetenschappen Latijns-Amerika „ontdekt”. Bij hen golden waarschijnlijk soortgelijke motieven, waarbij kwam dat de toenemende interesse binnen de sociale wetenschappen voor problemen van economische macht en uitbuiting op internationale schaal Latijns-Amerika naar voren schoof als een „case in point”.

Bij al deze aandacht is de kennis van datgene dat de Latijns-Amerikanen zelf aan studies over de maatschappelijke situatie in hun werelddeel hebben aan te bieden, hier nog gering. Dit is een spijtige zaak, vooral gezien de bijzonder waardevolle bijdragen die van Latijnsamerikaanse zijde in de loop der jaren zijn geleverd tot de studie van economische en sociale verandering in het algemeen en tot de kennis van het eigen werelddeel in het bijzonder.

De twee boekjes die door Van Niekerk werden geredigeerd en ingeleid, beogen deze lacunes op te heffen. Ze

bieden informatie over enkele belangrijke processen van sociale verandering in Latijns-Amerika, de verschillende essays zijn daarbij door Latijnsamerikaanse sociologen geschreven. Het selectie criterium voor de bijdragen is het resultaat geweest van een „analytische constructie” die diende om „de relatie tussen het proces van sociale verandering enerzijds en dat van politieke mobilisering anderzijds” (blz. 22) te verhelderen, een constructie die verder overigens onbesproken blijft. Dat is jammer, omdat deze selectie toch wel enige vragen oproept.

In de essays komen achtereenvolgens aan de orde: de veranderingen in de binnenlandse machtsstructuur van de Latijnsamerikaanse samenlevingen sinds het einde der 19e eeuw (Echevarría), de — volgens de samensteller — bepalende factor van deze veranderingen: urbanisatie (CEPAL), de veranderingen in de beroepsstructuur en de implicaties voor de dynamiek van de klassenstructuur (Soares), populistische bewegingen als politieke integratiekaders voor de gemobiliseerde massa (Di Tella) en tot slot het verschijnsel van de militaire staatsgreep en zijn relatie tot de instabiliteit van de middenklasse (Nun), ongetwijfeld het beste essay van de bundel en getuigend van visie zeker tegen de achtergrond van de gebeurtenissen in Chili.

Het tweede deel bevat een aantal landenstudies, waarin de eerder aan de orde gekomen themata verder worden uitgewerkt.

Ondanks de waardering die men voor

de verschillende individuele essays mag hebben, moet men wel bedenken dat de bloemlezing als geheel een partiële indruk geeft van de plaatselijke sociologie-beoefening en van het beeld dat „de Latijnsamerikaanse sociologen” hebben van hun realiteit, waarbij de visie van de samensteller zelf op de dynamiek van de Latijnsamerikaanse samenleving waarschijnlijk een belangrijke rol heeft gespeeld. Immers, in het licht van de belangrijke problemen van economische-, politieke- en culturele afhankelijkheid waarmee deze samenlevingen te kampen hebben, doet het wat vreemd aan, de variabelen samenhangend met externe invloeden verwaarloosd te zien. De meest recente, werkelijk origineel Latijnsamerikaanse bijdrage tot de studie van veranderingsprocessen, de *dependencia*-theorie, komt in Van Niekerks bloemlezing nauwelijks aan de orde. De verschillende bijdragen zijn vrijwel alle voor het midden van de jaren zestig geschreven en belichamen een perspectief dat door toonaangevende stromingen in de Latijnsamerikaanse sociologie en in een enkel geval door de auteur(s) zelf (Cotler, CEPAL) al niet meer wordt gedeeld. Wat dat betreft, is de ontwikkeling de laatste jaren wel erg snel gegaan.

De vraagstukken van „macht en maatschappelijke verandering” vormen voor de *dependencia*-theoretici juist het zwaartepunt van hun bemoeienissen. Opgekomen als reactie tegen de ontwikkelingstheorieën van de jaren zestig, die de veranderingsprocessen bestudeerden zonder in deze studies de externe variabelen te betrekken, benadrukt de *dependencia*-theorie de hechte integratie van de Latijnsamerikaanse landen binnen het internationaal kapitalistisch systeem en de afhankelijke positie die ze binnen dat systeem innemen. Deze relaties van economische dominantie en afhankelijkheid op internationaal niveau gaan gepaard met verhoudingen van sociale en culturele afhankelijkheid en dupliceren zich binnen de afhankelijke samenlevingen zelf, waar zij aan het binnenlandse produktiesysteem en de machtsstructuur vorm geven. De sociale, economische en politieke veranderingsprocessen in deze samenlevingen kunnen dan ook niet worden begrepen buiten de dominantie-afhankelijkheidsrelaties om, die tot andere landen bestaan en die aan de eigen dynamiek van deze processen duidelijke grenzen stellen.

De verschillende formuleringen van de *dependencia*-theorie werden uitgewerkt door economen en sociologen, zoals: Cardoso, Dos Santos, Falletto, Mauro Marini, Quijano, Sunkel e.a., wier bijdragen men in de hier besproken bundel moet missen. Ondanks het waardevolle dat verschillende essays hebben te bieden, blijft daarom de lacune die de uitgave van deze bloemle-

zing inspireerde, toch grotendeels bestaan. Voor de in Latijns-Amerika geïnteresseerden is de geringe toegankelijkheid van de Latijnsamerikaanse bijdrage tot de studie van de maatschappelijke veranderingen in het werelddeel met de nu beschikbare vertalingen maar zeer ten dele opgeheven.

M. L. Vellinga

Amitai Etzioni: Maatschappelijk sturen en maatschappelijk mobiliseren. Ingeleid door Prof. Dr. J. A. A. van Doorn, Keur der sociologie, Reeks „Modernen”, Universitaire Pers, Rotterdam, Standaard Wetenschappelijke Uitgeverij, Antwerpen, 113 blz., f. 15.

Dit boek is bedoeld als een introductie tot de macro-sociologische theorieën van Etzioni. Als thema is de maatschappelijke mobilisering gekozen, zoals het is uitgewerkt in een hoofdstuk van Etzioni's belangrijkste publikatie, *The active society*. Hieraan vooraf gaat een artikel waarin de hoofdlijnen van deze publikatie worden geschetst.

Herbert Scarf: The computation of economic equilibria. Yale University Press, Londen, 1973, 249 blz., £ 4.75.

In dit boek wordt allereerst een algemene methode gegeven voor de oplossing van het neo-klassieke model van economisch evenwicht. Het neo-klassieke model beschrijft één van de centrale thema's van de economische analyse: het evenwicht dat ontstaat door de interactie van verscheidene individuen en bedrijven. Deze is de laatste twee eeuwen ontwikkeld om het produktieniveau en zijn verdeling te verklaren. Met behulp van wiskundige technieken maakt de auteur duidelijk hoe deze abstracte theorie kan worden omgevormd in praktische regels om de economische politiek te evalueren.

Belastingtarieven 1974. Gouda Quint, Arnhem, Kluwer, Deventer, 1974, 44 blz., f. 8,50.

Opgenomen zijn de tarieven van: inkomstenbelasting, vermogensbelasting, successie- en schenkingsrecht, omzetbelasting, vennootschapsbelasting, dividendbelasting, loonbelasting, algemene ouderdomsverzekering, algemene weduwen- en wezenverzekering, premieheffing AOW/AWW/AKW/AWBZ. De tarieven zijn voorzien van toelichtende aantekeningen.

E. N. Jonker, H. W. Buitendijk en Mr. A. C. de Groot: Elseviërs vennootschapsbelasting, uitgave 1974 voor de aangifte over 1973. BV Bonaventura, Amsterdam, 1974, 200 blz., f. 24,50.

In deze belastinggids wordt uitvoerig ingegaan op de fiscale winstberekening (bedrijfskosten, afschrijvingen, reserveringsmogelijkheden, pensioenwes-

ties, deelnemingsvrijstelling, buitenlandse verhoudingen enz.). De vragen van het aangiftetiljet, waarvan een model is bijgevoegd, zijn daarbij op de voet gevolgd. Er is rekening gehouden met wetswijzigingen, rechtspraak en ministeriële resoluties. Algemene onderwerpen, zoals de omzetting van een eenmanszaak of firma in een BV of NV, aanmerkelijk belang, de aandeelhouder en zijn BV of NV, samenwerking, fusie en reorganisatie, zijn in aparte hoofdstukken opgenomen. De gids bevat tevens de belangrijkste wetteksten (met tarief) en de voor de dagelijkse praktijk belangrijke standaardvoorwaarden voor bedrijfsfusie, fiscale eenheid en de geruisloze omzetting van een eenmanszaak of firma in een BV of NV. Een uitvoerig register completeert de uitgave.

Prof. H. J. Doedens: Schematisch overzicht van de Nederlandse belastingen. 8e druk, Kluwer BV, Deventer, 1974 f. 5. Handige samenvatting van de hoofdzaken van het Nederlands belastingstelsel, bijgewerkt naar de stand van de wetgeving per 1 januari 1974.

ESB

Mededeling

Voordracht Prof. Van den Beld

Op 25 december a.s., 10.00 uur, zal onder auspiciën van het NIBIN, Nederlands Instituut voor Beleids-Informatie, aangesloten bij NIVE, Nederlandse Vereniging voor Management, Prof. Dr. C. A. van den Beld, directeur van het Centraal Planbureau, een voordracht houden over: „Het Centraal Planbureau: Informatieverkrijging, -verwerking en -verstrekking”.

Plaats: Nederlands Congresgebouw te Den Haag. Kosten: f. 15, voor NIBIN-leden; f. 25, voor niet-leden. Aanmelding: NIBIN-secretariaat, Parkstraat 18, Den Haag, tel.: (070) 61 49 91, tst. 121.

Democratische structuur wetenschapsbeleid

Op 5 oktober a.s. wordt n.a.v. het onlangs verschenen „democratisch tegenvoorstel” voor de structuur van de Nederlandse wetenschapsbeoefening (*Wetenschap en Samenleving 1974/1976*), opgesteld door de Wetenschapsbeleidsgroep van VVO en BWA, een discussiedag gehouden. Het speciale nummer van *Wetenschap en Samenleving*, waarin dit voorstel is verrat, is te bestellen door overmaking van f. 3,10 (incl. verzendkosten) op giro 22321 van het VVO te Maarssen.

Plaats: Achter de Dom 22, Utrecht. Inlichtingen: VVO-bureau, Abel Tasmanlaan 2, Maarssen, tel.: (03465) 11 08 (alléén 8.30-12.30).

KABINET VAN DE GEVOLMACHTIGDE MINISTER VAN SURINAME

Het Lands-Telegraaf- en Telefoonbedrijf Suriname heeft de zorg voor zowel de nationale als de internationale telecommunicatie-voorzieningen, waarbij moderne telecommunicatiemiddelen worden toegepast.

Als landsbedrijf, met een personeelsbezetting van plm. 600 man, beoogt het LTT een efficiënte en commerciële bedrijfsvoering. Binnen het kader van de opbouw van Suriname is de vraag naar adequate telecommunicatiefaciliteiten een belangrijke aangelegenheid.

LTT staat voor een aanmerkelijke groeiperiode, waarbij het bedrijf, om te kunnen voldoen aan de vraag naar meer en betere telecommunicatiemogelijkheden, momenteel ter versterking van haar bedrijfsleiding en de administratieve diensten behoefte heeft aan de navolgende functionarissen:

Voor de sector technische diensten:

EEN ONDERDIRECTEUR TELECOMMUNICATIEZAKEN

Taak:

- heeft de algemene leiding en coördinatie van de operationele en ontwikkelingszaken en van de technische hulpdiensten betreffende de telecommunicatie;
- wordt belast met het voorbereiden van beleidsvoorstellen en beleidsaanbevelingen t.a.v. bovenvermelde zaken en diensten;
- kan worden aangewezen als eerste plaatsvervanger van de Directeur.

Vereisten:

- opleiding elektrotechnisch ingenieur (telecommunicatie- of informatie-richting) of een daarmee gelijkwaardige opleiding;
- een aantal jaren ervaring op onderhavig gebied en in een leidinggevende positie;
- beheersing van de Engelse taal.

Salariëring: aanstelling kan geschieden in de rang van Afdelingshoofd „B” LTT; salaris Sf. 1.180,— tot 1.322,— per maand.

Voor de sector administratieve diensten:

A EEN ONDERDIRECTEUR FINANCIËEL-ECONOMISCHE ZAKEN

Taak:

- heeft de algemene leiding en coördinatie van de exploitatieve, commerciële en bedrijfsadministratieve zaken;
- wordt belast met het voorbereiden van beleidsvoorstellen en -aanbevelingen betreffende voormelde zaken;
- kan worden aangewezen als eerste plaatsvervanger van de Directeur.

Vereisten:

- opleiding doctorandus bedrijfseconomie of een daaraan gelijkwaardige opleiding;
- een aantal jaren ervaring op gelijksoortig gebied en in een leidinggevende positie.

Salariëring: aanstelling kan geschieden in de rang van Afdelingshoofd „B” LTT; salaris Sf. 1.180,— tot 1.322,— per maand.

B EEN HOOFD STAFDELING BEDRIJFSECONOMISCHE ZAKEN

Taak:

- zal worden belast met de vorming en leiding van de stafafdeling, welke de volgende taken zal hebben:
 - behandeling van de administratieve organisatievraagstukken;
 - behandeling van automatiseringsvraagstukken;
 - bewaking van de efficiency;
 - behandeling van begrotings- en budgettaire zaken;
 - bedrijfseconomische begeleiding van de planning (op korte en lange termijn).

Vereisten:

- opleiding doctorandus bedrijfseconomie of daaraan gelijkwaardige opleiding;
- bij voorkeur enige ervaring op onderhavig gebied.

Salariëring: aanstelling kan, afhankelijk van de opleiding en ervaring, geschieden in de rang van Bedrijfsadministrateur 3e klasse LTT; salaris Sf. 936,— tot 1.054 per maand, of van Bedrijfsadministrateur 2e klasse LTT; salaris Sf. 1.012,— tot 1.138,— per maand. Bij gebleken geschiktheid is doorloop naar de rang van bedrijfsadministrateur 1e klasse LTT mogelijk; salaris Sf. 1.096,— tot 1.222,— per maand.